

Sprediden

ESB is deze week voor een groot deel aan het spreidingsbeleid gewijd. De spreiding van rijksdiensten is het nieuwste instrument op het gebied der regionale politiek. Het komt er kort samengevat op neer dat de regering een aantal rijksdiensten uit het Westen wil laten verhuizen naar de probleemgebieden met als doel een economische stimulering van die gebieden en een ontlasting van de overvolle Randstad.

Het spreidingsbeleid is er een bewijs van dat er tot nu toe in Nederland met weinig succes een regionaal-economische politiek wordt gevoerd. Aanvankelijk werd de nadruk gelegd op het stimuleren van het particuliere bedrijfsleven in de probleemgebieden. Hoewel die stimulans hier en daar wel enig succes heeft gehad, bleven de regio's aan de rand van Nederland op een lager *materieel* welvaartspeil zitten (meer werkloosheid en een lager inkomen per hoofd van de bevolking) dan het Westen. Ik voeg met opzet het woord *materieel* aan het welvaartspeil toe omdat het zeer de vraag is of de immateriële welvaart in de randgebieden ook lager is. Er is immers nog volop ruimte en het natuurlijke milieu is er ten opzichte van het Westen nauwelijks vernietigd; dit laatste geldt overigens niet voor de veenkoloniale gebieden. Een hoog immaterieel inkomen spreekt veel mensen echter nauwelijks aan, vooral niet als het verdiende inkomen om het minimuminkomen schommelt.

De reeds vanaf 1953 bestaande stimuleringsregels hadden weinig succes. Het lijkt erop dat de spreiding van rijksdiensten de laatste mogelijkheid is: als de particuliere bedrijven zich niet in het Noorden en Zuiden willen vestigen, dan moet de overheid haar bedrijven er maar heen sturen. Men mag daarbij terecht de vraag stellen of het spreiden van rijksdiensten wel effectief zal zijn. Om die vraag te kunnen beantwoorden, dient men op korte en lange termijn de kosten en baten van de spreiding voor de betreffende regio's tegen elkaar af te wegen. Deze week schrijft Prof. Dr. L. H. Klaassen in *ESB* hoe zo'n kosten-batenstudie zou moeten worden opgezet.

Zo'n studie zal echter niet worden uitgevoerd. De beslissing tot spreiding is immers genomen. Meer wetenschappelijk onderzoek zou slechts vertraging brengen in de uitvoering van die beslissing. Hiermee wil ik geenszins beweren dat er helemaal geen studies naar de gevolgen van het spreidingsbeleid zijn gedaan: het CPB bracht een rapport uit en kort geleden maakte de Stichting Federatie van Noordelijke Economische Instituten een input-output-analyse naar de verhuizing van de Centrale Directie der PTT. Een studie als

Prof. Klaassen propageert, werd echter nooit uitgevoerd.

Trouwens, over de gehele economische problematiek van het Noorden zijn weinig wetenschappelijke studies verricht. Eenmaal werd een grote studie-opdracht aan het onderzoeksbureau A. D. Little gegeven. In 1971 publiceerde dit bureau enige rapporten met een aantal traditionele analysemethoden. Prof. Dr. J. H. P. Paelinck schreef naar aanleiding hiervan in *ESB* van 1 september 1971 dat routine voor een efficiënt beleid een gevaarlijk gedrag kan zijn. Veel meer kritiek ontmoette A. D. Little echter niet. Zijn rapporten verdwenen overigens wel ongebruikt in de ambtelijke lade; een enkeling zei stiekem dat het bureau zijn naam eer had aangedaan.

Zo werd er tot nu toe niet veel fundamenteels aan de economische problematiek van de perifere regio's gedaan, al krijgt het Noorden zijn Eemshaven. De aandacht voor die regio's bleef beperkt tot de publikatie van enkele politieke nota's en de toewijzing van een conjunctureel werkgelegenheidsproject.

Die beperkte aandacht blijkt o.a. uit de artikelen die deze week in *ESB* zijn afgedrukt. Al die artikelen lijken aan het begin van een wetenschappelijke discussie te staan. Ze vallen echter midden in het uit te voeren beleid. Het spreidingsbeleid gaat door. Hoe de toekomstige ruimtelijke ordening van Nederland moet worden, is nog onbekend. Wel is bekend hoe ze zal worden als de huidige tendens zich voortzet. De randgebieden dreigen de chaos van het Westen over te nemen. Van een ruimtelijke planning zal nauwelijks sprake zijn. Individuele bijdragen van wetenschappelijke disciplines, zoals deze week in *ESB*, blijven in het luchtledige hangen omdat ze geen vervolg krijgen.

Regeringen haakten tot nu toe slechts in op protestacties. Het spreidingsbeleid is het resultaat van zo'n actie. Als degenen die moeten spreiden vervolgens protesteren, wordt er een compromis gesloten. Zo besloot de regering-Biesheuvel het CBS te splitsen en besloot de regering-Den Uyl de Centrale Directie der PTT te splitsen. Regeringen slagen er zelfs niet in de spreiding sociaal aanvaardbaar te maken, hetgeen toch niet zo'n groot probleem moet zijn als je je bewust bent van het aantrekkelijke woonklimaat in het Noorden en het Zuiden. Een volgende regering mag de gevolgen van dit soort van regionale politiek bestrijden of doorschuiven.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Spreiden	497
Column Lessen uit een revolutie?, door Prof. Dr. J. Wemelsfelder	499
Ruimtelijk spreidingsbeleid	500
<i>Prof. Dr. J. G. Lambooy:</i> Regionale politiek en de lokatiekeuze van staatsondernemingen	501
<i>Prof. Dr. J. H. P. Paelinck:</i> Perifere transplantatietechnieken	505
<i>Drs. A. Jelsma:</i> Enkele sociaal-economische consequenties van het spreidingsbeleid	509
<i>Prof. Ir. N. A. de Boer:</i> Spreidingsbeleid: een vergissing	513
<i>Prof. Dr. A. J. Hendriks:</i> Zijn de sociale gevolgen van de spreiding van rijksdiensten aanvaardbaar?	515
<i>Drs. W. P. Jalink:</i> Verslag van de paneldiscussie	519
<i>Prof. Dr. L. H. Klaassen:</i> Slotbeschouwing	520
Fisconomie Afschrijven in de privé-sfeer, door Mr. G. J. Zuurmond	522
Boekennieuws G. J. Kruijer: Suriname: neokolonie in Rijksverband, door Drs. G. H. Terpstra	524
Chris Argyris: Management en organisatie-ontwikkeling, door Drs. P. van Zuuren	525

ESB voert al bijna zestig jaar een spreidingsbeleid zonder problemen; de spreiding van economische kennis. U wilt weten hoe ESB dat doet? Vul onderstaande bon in en u komt er snel achter.

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM:
ADRES:
Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement):
Ingangsdatum:

Ongefrankeerd opzenden aan: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: Mej. J. Koenen.*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 109,20 per kalenderjaar
(incl. 4% BTW); studenten f. 67,60
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zweepst).
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Betaling: Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945
i.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 4,-
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 8408
i.n.v. Stichting het Nederlands Economisch
Instituut te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen
Roelants - Schiedam
Lange Haven 141, Schiedam.
tel. (010) 260 260, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Lessen uit een revolutie?

„Medebeslissingsrecht voor alle geledingen op alle niveaus”. Met deze slagzin begon een paar jaar geleden de revolutie aan de Nederlandse universiteiten, in navolging van gebeurtenissen elders. De omwenteling ging gepaard met terroristische activiteiten, intimidaties en massavergaderingen, waarin de demagogie hoogtij vierde. Het lijkt nu allemaal wat verlopen — ook al omdat er geen journalist meer van zijn redactie bureau komt om jonge bezetters te bekijken. Dat neemt niet weg dat de omwenteling zijn sporen — soms diepe — heeft nagelaten.

Voor buitenstaanders zal het vreemd klinken dat, hoewel de acties uitgingen van kleine groepen, het schokeffect op de staven van de universiteiten kennelijk zo was dat het reacties in het leven riep, vergelijkbaar met wat historische revoluties of zelfs een diepe schok als de Duitse bezetting teweegbrachten. Allereerst ontstond er — naar analogie van de Duitse bezetting — in de universitaire gelederen een kleine groep hardlopers die soms nog harder liep dan de bezetters. Ellemers 1) beschrijft hoe bijv. in Groningen wetenschappers in die dagen ijlings het confectiepak verwisselden voor het spijkerpak met bijbehorende baard en hun gedrag daarbij aanpasten. Insiders elders kunnen wel soortgelijke informatie verschaffen. Het deed soms denken aan de verandering van mensen in rinocerossen als in Ionescu's toneelstuk „De rinoceros”. Naarmate méér mensen in een rinoceros veranderd worden, gaat de rest steeds sterker verlangen om ook een rinoceros te worden.

Drie soorten motieven kunnen bij dit soort schichtige veranderingen van menselijk gedrag een rol spelen. Allereerst is er het opportunisme, zoals de behoefte aan populariteit of de verwachting dat revolutionair gedrag in een veranderd klimaat een voorwaarde voor promotie zou

kunnen zijn. Een tweede motief voor het harde lopen kan angst zijn voor het (dreigende) isolement. Niets is benauwender dan om geïsoleerd te raken van mensen waarmee men moet samenwerken, respectievelijk het gevoel te hebben vervreemd te zijn van hen die men onderwijst. Een derde motief kan gelegen zijn in idealisme. In iedere samenleving komt wel een enkele idealist voor die droomt van lieve mensen in een nieuwe lieve wereld.

Als ander uiterste (ook hier gaat de historische analogie op) ontstond een kleine groep die tegen de stroom oproeide. Deels ging het om hen die tegen elke verandering zijn, deels om oprecht verontrusten. Zij werden de „omstreden figuren” en liepen het risico, ten prooi te vallen aan een van die stereotiepe denigrerende journalistieke stukjes, waarop de *Volkscrant* en *Vrij Nederland* zich vrij intensief hebben gespecialiseerd. Tenslotte was er in de universitaire gelederen de hoofdmoot, die zich gedekt hield en deed of de neus bloedde of ging schipperen.

De lessen uit deze revolutie voor de toekomst laten zich niet zo moeilijk trekken. Wanneer dit soort verschijnselen, als hierboven genoemd, zich reeds voordoen op zo kleine schaal, moeten wel analoge reactiebewegingen ontstaan, indien ons land nog eens aan grotere schokken zou worden blootgesteld bijv. bij een (niet eens zo ondebare) machtsverschuiving op ons continent van Amerika naar Rusland. De potentiële hardlopers moeten zich — zij het onherkenbaar — nu al onder ons bevinden.

De ervaring met de universitaire revolutie leert ons ook dat politici, die anders best flink van zich af kunnen bijten en in elk geval de kneepjes van het vreemd menselijk gedrag goed kennen, eveneens nogal vlot onder het juk van een — niet eens zo grote — revolutie doorgingen. Ieder kon en kan zien dat de leuze „medebeslissingsrecht voor alle geledingen op alle niveaus” een voorbeeld is van puberpraat. Toch hebben in die dagen politici hals-overkop de onrust kennelijk willen afkopen door zich bij hun wetgeving te laten richten door deze onrijpe kreet.

Het gevolg is dat nu inderdaad overal in het land ondeskundigen uit alle geledingen meepraten en beslissen over zaken waar ze geen verstand van hebben zoals ingewikkelde bestuursproblemen en complexe onderwijs- en onderzoekzaken. Ervaren bestuurders zouden zich diskwalificeren als zij van hun minachting voor dit rare systeem doen blijken. Met schouderklopjes en vriendelijkheden — of zoals iemand het eens zei: „met een rijk opbloeiende hypocrisie” — houdt het systeem zich in stand. Een nieuw conformisme ontstaat waarin de oude conformist, non-conformist is geworden. Hij dreigt in de tragische rol te geraken van de enig overgebleven mens die in Ionescu's wereld vol rinocerossen nu zelf als mens een monster is geworden of in de woorden van Ionescu: „People who try to hang on their individuality always come to a bad end”.

De universitaire revolutie kan ons veel leren over de vreemde grillen van het menselijk gedrag. De echte lessen zullen er wel nooit uit worden getrokken.

1) *Hollands Maandblad*, april 1975.

Ruimtelijk spreidingsbeleid

Op woensdag 16 april jl. organiseerde het Nederlands Economisch Instituut (NEI) een symposium over de problematiek van het ruimtelijk spreidingsbeleid. Dit symposium had als doel door middel van voordrachten en onderlinge discussie op wetenschappelijk verantwoorde wijze het door de Nederlandse regering voorgestelde spreidingsbeleid aan de orde te stellen. Medewerking werd verleend door de gemeente 's-Gravenhage en de Centrale van Hogere Functionarissen bij Overheid en Onderwijs. De leiding van het symposium was in handen van Prof. Dr. L. H. Klaassen, president-directeur van het NEI.

Op de volgende pagina's zijn de inleidingen plus het verslag van de discussie afgedrukt.

De eerste inleider, Prof. Dr. J. G. Lambooy, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, sprak over „Regionale politiek en de lokatiekeuze van een staatsonderneming”. Hij stelde onder meer dat een staatsonderneming primair dient te worden getoetst op de dienstverlening en daarna pas op het rendement. Dit houdt in dat een lokatiekeuze in het economisch centrum van Nederland niet nodig is en dat een keuze op andere regio's politiek gezien, zeer wel te verdedigen is. Desondanks had hij weinig waardering voor het gevoerde spreidingsbeleid omdat spreiding van rijksdiensten geen oplossing voor alle probleemgebieden zal zijn. Prof. Lambooy gaf te kennen dat de overheid het accent sterker zou moeten leggen op financiële participatie in het Noorden en reeds bestaande, kleine bedrijven zou moeten steunen.

Hierna sprak Prof. Dr. J. H. P. Paelinck, directeur van het NEI, over „Perifere transplantatietechnieken”. Hij ging in op een aantal methodes die worden gebruikt bij het onderzoek naar het spreidingsbeleid. Prof. Paelinck maakte duidelijk dat de methodes die tot nu toe worden gebruikt a. onvoldoende de nieuwe ontwikkelingsmogelijkheden bestuderen en b. onvoldoende de wijzigingen in vestigingspatronen in de beschouwing betrekken. Hij pleitte voor het construeren van een economisch model dat aan deze bezwaren tegemoetkomt.

Drs. A. Jelsma, directeur van het Economisch-Technologisch Instituut van Groningen, verdedigde in zijn rede „Enkele sociaal-economische consequenties van het

spreidingsbeleid” als derde inleider de overplaatsing van de Centrale Directie van de PTT naar Groningen. Hij deed dit met behulp van een op basis van input-output-analyse door de Stichting Federatie van Noordelijke Economische Instituten uitgebrachte studie. Aan het slot van zijn inleiding noemde hij een aantal positieve elementen voor de ambtenaren die naar het Noorden worden overgeplaatst.

Prof. Ir. N. A. de Boer, directeur van de Provinciaal Planologische Dienst in Zuid-Holland, noemde in zijn inleiding het spreidingsbeleid een vergissing. Want, het Westen is niet vol en spreiding leidt tot vermindering van de totale welvaart in Nederland. Hij pleitte voor enkele grote stedelijke concentraties in het Westen, waar veel instellingen en bedrijven van maatschappelijke betekenis het best tot hun recht komen, en daarnaast voor uitgestrekte plattelandsgebieden. De overheid dient zich daarom sterk te maken voor intensivering van de activiteiten in het Westen en moet zich tevens inspannen voor behoud en herstel van de landelijke gebieden.

In de laatste inleiding ging Prof. Dr. A. J. Hendriks, hoofd van de afdeling Regionaal Onderzoek van het NEI, in op de vraag: „Zijn de sociale gevolgen van de spreiding van rijksdiensten aanvaardbaar?”. Zijns inziens kunnen de voorwaarden waaraan moet worden voldaan om de sociale gevolgen van het spreidingsbeleid aanvaardbaar te maken, slechts worden opgesomd na een analyse van de individuele migratiebeslissing, waaruit de sociale voor- en nadelen van een bepaalde migratie blijken.

Na de inleidingen was er tussen de deelnemers aan het symposium — voor een groot deel PTT-ambtenaren — en de inleiders een boeiende discussie. Drs. W. P. Jalink, werkzaam bij de Centrale Directie van de PTT doet verslag in *ESB* van deze discussie.

Prof. Klaassen beëindigde het symposium met een slotbeschouwing waarin hij uitlegde dat de verplaatsing van rijksdiensten, baten en kosten veroorzaakt op zowel korte als lange termijn. Een duidelijke uitspraak over de wenselijkheid van het spreidingsbeleid is pas mogelijk nadat die baten en kosten tegen elkaar zijn afgewogen voor de landsdelen waarop dat beleid betrekking heeft.

L.H.

Regionale politiek en de lokatiekeuze van staatsondernemingen

PROF. DR. J. G. LAMBOOY

1. Inleiding

Eén van de vele vragen die in de „welvaartsstaten” overblijven is waarom er nog steeds interregionale welvaartsverschillen zijn. Zelfs na bijna dertig jaar Nederlandse regionale politiek zijn die verschillen aanwezig. Wij dienen daaraan onmiddellijk toe te voegen, dat het begrip „welvaart” in deze drie decennia wel anders wordt gebruikt. Na de oorlog ging het primair om inkomen en arbeidsplaatsen, thans is het spectrum van kenmerken breder geworden: ruimte, milieu en verzorgingsniveau worden hoe langer hoe meer van belang geacht bij de interpretatie van het begrip „interregionale welvaartsverschillen”. In de politiek van het spreidingsbeleid wordt evenwel feitelijk nog sterk benadrukt, dat het gaat om inkomen en arbeidsplaatsen.

Tot voor enkele jaren werd vooral via een industriebeleid aan de spreiding van arbeidsplaatsen gewerkt. Regionale politiek en industriebeleid gingen hand in hand. Daarmee beoogde men een dubbele doelstelling: het op volle capaciteit gebruiken van de produktiefactor arbeid uit nationale overwegingen en het oplossen van de soms grote regionale werkloosheid. Deze politiek heeft in zekere mate succes gehad. Door subsidies, premies, fiscale tegemoetkomingen enz. heeft men zeker wel invloed gehad op het spreidingsproces van de industrie. Sedert ongeveer 1970 heeft zich evenwel een stabilisering en zelfs een achteruitgang voorgedaan van het aantal industriële arbeidsplaatsen. Daar de spreiding voor een groot deel voortkwam uit de groeiende bedrijfstakken, werd ook hoe langer hoe meer duidelijk, dat de creatie van nieuwe arbeidsplaatsen de nieuwe groeisector, de tertiaire sector, zou moeten gaan omvatten.

Een en ander houdt in dat het regionale beleid hoe langer hoe meer gericht wordt op enerzijds verschillende bedrijfstakken en anderzijds op andere welvaartsaspecten. Het wordt hoe langer hoe meer duidelijk, dat de „perifere” regio's weliswaar in *gemiddeld* inkomen lager uitkomen dan de westelijke provincies en dat het *percentage* werklozen hoger ligt, maar dat door de *spreiding* van het inkomen over personen, het *absolute* aantal werklozen en de *woonomstandigheden* in de westelijke provincies (met name in delen van de grote steden) het welvaartsverschil tussen die regio's in sommige gevallen eerder gunstig uitvalt voor de „periferie”.

Het regionale beleid moet derhalve *integraal* worden benaderd. Integraal in de zin van: verschillende sectoren en aspecten omvattend en van: het gehele Nederlandse territoir omvattend. In andere artikelen ben ik al op deze problematiek ingegaan, zodat ik hier niet nog eens hoeft te wijzen op de noodzaak van een kritische houding t.a.v. het spreidingsbeleid 1).

In het vervolg van dit kortgehouden betoog wil ik uitgaan van de constatering dat de overheid het besluit heeft genomen om te spreiden en ik zal daarbij in het kort ingaan op een aantal ontwikkelingen dat bij de beoordeling van dat beleid relevant is. Het is namelijk nuttig om als wetenschapper

steeds de fricties tussen politieke wens en maatschappelijke werkelijkheid kritisch te begeleiden.

2. Beïnvloeding van de lokatiekeuze van bedrijvigheid

Regionale politiek betekent in feite de beïnvloeding van de lokatiekeuze van bedrijvigheid. We kunnen daarbij te rade gaan bij de ruimtelijke economie en de economische geografie. De aldaar ontwikkelde lokatietheorie rustte tot voor enkele jaren stevig op de fundamenteën van de lokatievaders Von Thünen, Weber, Lösch en Isard. Recentelijk wordt evenwel grondig geschud aan de stutpalen van deze theorie. Dat is ook begrijpelijk, want de betreffende theorie was ook wel erg simpel. Niet zozeer in mathematische zin — het ene sommetje is nog fraaier dan het andere —, maar vooral in de grondslagen.

In die theorie wordt namelijk uitgegaan van een ruimtelijk gedrag van een onderneming bestaande uit één vestiging, op basis van een maximalisering van de opbrengst, minimalisering van transportkosten, een situatie met volledige informatie enz. Al te veel wordt afgezien van agglomeratievoordelen, onzekerheid, gebrek aan informatie en communicatiekosten, maar zeker ook van het feit — toen heel begrijpelijk — dat ondernemingen vaak vele vestigingen omvatten, die een verschillende functie hebben in de produktie, waardoor niet per vestiging, maar per onderneming het beleid wordt geoptimaliseerd; dus niet per lokatie. Hoewel de traditionele lokatietheorie nog steeds talrijke nuttige inzichten verschaft, moeten we verder, ten einde het ruimtelijk gedrag te kunnen begrijpen; en dat is nodig om erop te kunnen ingrijpen.

Daarbij kunnen we wijzen op de noodzaak om bij de analyse te onderscheiden naar: 1. de aard van de onderneming en 2. de aard van het produktiemilieu, waarin deze onderneming werkt. Het produktiemilieu is kort gezegd het geheel van ter plaatse aanwezige externe factoren, te beschrijven met Paelincks begrip „regionaal profiel”. Zo functioneert eenzelfde bedrijf anders in New York dan in Amsterdam en anders in Den Haag dan in Heerlen of Groningen. In het produktiemilieu zijn de arbeidsmarkt en de verbindingen met andere bedrijven van groot belang.

1) a. J. G. Lambooy, *Regionale en nationale economische politiek*, Publikatie ETI Zuid-Holland, Verslag van de bijeenkomst ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan. Gehouden op 25 september 1972.
b. J. G. Lambooy, Regionale en ruimtelijke politiek; over de wenselijkheid van een heroriëntering van de spreidingspolitiek, *ESB*, 7 maart 1973, blz. 204-209.

c. J. G. Lambooy, Regionaal beleid en overheidsuitgaven, *Openbare Uitgaven*, 5, 1973, september, blz. 112-124.

d. J. G. Lambooy, De stedelijke ontwikkeling in de Derde Nota Ruimtelijke Ordening, *Beleid en Maatschappij*, juli/augustus 1974, jaargang 1, 7/8, blz. 211-215.

Verzamelaars, grijpt uw kans Sla munt uit de inflatie

Voor een bijzondere relatie van ons zoeken wij:

gulden van 1970

Volgens het CBS is de gulden van 1970 nu nog maar f. 0,80 waard. Bij wijze van unieke stunt kunnen wij nu echter

f. 0,90

bieden voor uw gulden van 1970. Dit is een directe winst van f. 0,10 op iedere gulden!

Grijpt nu uw kans; 10% instant voordeel.

Haast u, want morgen is uw gulden nog minder waard!

Brieven onder nummer f. 100.

Voor ons thema willen we vooral letten op de aard van de onderneming. Daarbij kan een onderscheid worden aangebracht vanuit verschillende invalshoeken:

- I. 1. ondernemingen met primair rendements-(winst-)doel;
2. idem met primair een doelstelling gericht op maatschappelijke dienstverlening;
- II. 1. ondernemingen bestaande uit één vestiging;
2. idem met verschillende vestigingen.

Uiteraard kan nog worden gewezen op andere factoren, welke het ruimtelijk gedrag beïnvloeden, zoals de kostenstructuur, het produkt, de fase van bestaan enz.

De zojuist gegeven indeling loopt niet parallel met staats-ondernemingen en particuliere ondernemingen. Er zijn bijvoorbeeld talrijke particuliere ondernemingen die op maatschappelijke dienstverlening zijn gericht, terwijl er eveneens verscheidene staatsondernemingen zijn, die op winst georiënteerd zijn, zoals o.a. Renault, ENI enz. In Nederland zijn NS, PTT en in bepaald opzicht ook de KLM tussenvormen. De bedrijfsresultaten worden weliswaar op rendement bezien, maar de beslissing of niet-rendabele activiteiten worden afgestoten, wordt primair politiek getoetst.

De bedrijven welke niet primair op rendement zijn gericht, zijn minder sterk op de markt gericht of in het geheel niet. Hierbij dient „markt” geïnterpreteerd te worden als „vrije” markt, dus niet (direct) via politieke besluitvorming bepaald. Dit is daarom van belang, omdat daardoor de onzekerheid een grotere rol speelt. „De markt” reageert veelal grillig en daardoor is snelle informatie en een besluitvaardige organisatie nodig.

Een deel van de door de politieke besluitvorming beïnvloede activiteiten kent een parallele grilligheid, namelijk het parlementaire gebeuren. Vandaar dat departementen en direct op informatieverschaffing gerichte diensten (CBS, CPB) lokationeel aan Den Haag zijn gebonden. Ook bedrijven en rijksdiensten die sterk op een regionale deelmarkt zijn georiënteerd, zullen daar hun optimale lokatie vinden. Het

Rijksinkoopbureau bijv. heeft een budget van f. 1,2 mrd. Zowel de aankopen bij particulieren alsook de afzet bij de overheid zijn voor 75% op het Westen gericht. De aankoop-oriëntatie heeft derhalve een duidelijke marktgerichtheid, zodat wat dit betreft een lokatie in de „randstad” vanzelfsprekend is.

Nu dient onmiddellijk te worden gesteld, dat er zich binnen de ondernemingen differentiatieprocessen voordoen, die tot ruimtelijke aanpassing leiden in organisatorisch opzicht 2). Er treedt een functionele differentiatie op, bijv. in management, marketing, research, transport en productie. De bovenbedoelde lokationele verbondenheid door de informatie geldt natuurlijk vooral voor dat deel der functies, dat niet op de productie zelve gericht is. De routine-matige activiteiten behoeven niet in het „brandpunt” van de informatiestromen (de grote economische en/of politieke hoofdsteden) te zijn gevestigd. Dat zijn de activiteiten die het gemakkelijkst kunnen worden gespreid: de fabrieksmatige productie, routine-arbeid enz. De ondernemingen spreiden hun functies geografisch, hetzij door vestiging van nieuwe productiebedrijven of door overname van reeds bestaande bedrijven (in dit geval worden de managementfuncties gelijktijdig gecentraliseerd). In de hoofdvestigingen concentreert men de kwalitatief hoogste arbeid; de filialen vertonen een lager geschoolde arbeidsbezetting.

Kwantitatief betekent dit proces meestal een vermindering van het aantal industriële arbeidsplaatsen in de grote steden. De groei van het aantal arbeidsplaatsen zit veeleer in de dienstensector, zowel die in zelfstandige bedrijven alsook in de onderdelen van industriële ondernemingen met een dienstfunctie (management, marketing enz.).

In de gebieden waar de productiebedrijvigheid wordt uitgebreid, vindt men soms nog enige groei van het aantal industriële arbeidsplaatsen. Voor de periode na de tweede wereldoorlog kan de groei van het aantal industriële arbeidsplaatsen in het Noorden voor een groot deel worden toegeschreven aan vestigingen van Philips, Akzo en Shell 3).

Een nieuwe ontwikkeling is de „gebundelde deconcentratie” van topfuncties door de divisiestructuur van multi-vestigingsondernemingen. In die gevallen treedt er een top per divisie op, welke soms minder gevoelig is voor een lokatie bij de centrale hoofdvestiging. Toch zal in veel gevallen ook de top van een divisie zich in- of bij het economische en/of politieke hoofdcentrum willen vestigen. Een voorbeeld daarvan is het Montedison-concern in Italië, waarvan het merendeel der divisies zowel hun management-top alsook de laboratoria in en bij Milaan hebben.

3. De lokatie van overheidspersoneel

De spreidingspolitiek heeft tot voor kort aangesloten bij het industriebeleid. Steeds sterker klinkt nu de roep om rijksdiensten. Dat is begrijpelijk, want de overheid biedt niet alleen kwalitatief goede arbeidsplaatsen, maar ze is bovendien conjunctureel stabiel. Maar welk perspectief is er voor verplaatsing? We zullen dit proberen te analyseren aan de hand van cijfermateriaal dat is ontleend aan de *Statistiek Werkzame Personen (Afhankelijke beroepsopleiding) 1973*. De bedoeling hiervan is om na te gaan of het overheidspersoneel extreem geconcentreerd is in het Westen, zodat spreiding zou kunnen worden nagestreefd. Als vergelijkingsmaatstaf hanteren we niet de oppervlakte, maar de bevolking en voorts enkele sectoren waarin het particuliere bedrijfsleven domineert.

2) Voor een verdere uitwerking zie men: A. C. M. Jansen en J. G. Lambooy, De onderneming en het regionaal beleid, *AMRO-Kwartalbericht*, maart 1975.

3) A. C. M. Jansen en M. de Smidt, *Industrie en Ruimte*, Van Gorcum, Assen, 1974.

Tabel 1. Spreiding van het aantal werkzame personen in het Noorden, Limburg en het Westen, in enkele relevante bedrijfstakken (% van totaal Nederland) 1973.

	Bevolking	PTT	Onderwijs	Openbaar bestuur defensie	Banken, verzekeringen zakelijke diensten	Industrie
Groningen	4,0	3,6	5,4	3,7	3,0	3,8
Friesland	4,0	3,3	3,5	3,1	2,5	3,5
Drenthe	2,9	1,5	3,0	2,6	1,4	2,7
Limburg	7,7	4,7	6,6	5,8	4,5	8,5
Utrecht	6,3	6,5	8,5	7,4	8,7	5,1
Noord-Holland	17,1	18,6	16,6	18,7	27,3	15,8
Zuid-Holland	22,6	31,7	22,1	28,7	29,6	19,4
Nederland	100	100	100	100	100	100

Uit deze vergelijking komt naar voren dat er bij het openbaar bestuur (rijk, provincie en gemeente) inderdaad een sterkere concentratie is in het Westen. Het tekort geldt niet alleen het Noorden, maar ook Limburg. Na Zuid-Holland is Utrecht relatief het sterkste concentratiepunt. Deze provincie komt er in vrijwel elke onderzochte sector gunstig uit.

Wat betreft het onderwijs is vooral Groningen een uitzondering, omdat daar het effect van het hoger onderwijs optreedt. Verbazend is dat Noord-Holland er bij deze sector relatief slecht uitkomt. De drie overheidssectoren (PTT, onderwijs en openbaar bestuur) geven toch een vrij sterke spreiding te zien. Ook al isoleren we het rijk (met ca. 160.000 personen), dan is slechts ca 25% in het stadsgewest Den Haag gevestigd. Een en ander doet de onvermijdelijke conclusie opkomen, dat spreiding van overheidspersoneel weinig definitief soelaas kan bieden voor de „perifere” regio's: er valt niet zoveel meer te spreiden, tenzij men de slagvaardigheid van het rijk en het parlement wil aantasten.

Even een voorbeeld: de spreiding van het CBS heeft de inkomensstatistiek ernstig aangetast, terwijl het inkomensbeleid één der centrale beleidsonderwerpen is.

Uiteraard slaat deze bewering veel minder op ondernemingen zoals PTT en NS, die op zich verplaatsbaar zijn. Het criterium zou daarbij kunnen zijn of de maatschappelijke dienstverlening geschaad zou worden door een verplaatsing van enkele divisies naar het Noorden. Vermoedelijk zijn daarmee meer sociale dan bedrijfsfunctionele zaken in het geding. Wel is het zonder meer duidelijk dat vanuit de onderneming bekeken de optimale lokatie in het westen ligt.

Voor de spreiding zouden eventueel ook in aanmerking kunnen komen die diensten, welke evenmin direct met de dagelijkse gang van zaken van het parlement te maken hebben, zoals de Rijksdienst voor de Volksgezondheid en andere in Utrecht gesitueerde diensten. Dat ik juist op Utrecht wijs (eventueel uit te breiden tot West-Gelderland), vloeit voort uit het feit, dat de spreidingspolitiek niet alleen wordt toegepast om het Noorden en Limburg te helpen, maar evenzo wordt gehanteerd met de bedoeling om het „decongestie-beleid” te ondersteunen. Hoewel ik de mening niet deel dat het Westen te vol is (de bevolking neemt sedert 1972 in de beide Hollanden reeds absoluut af!), zou men kunnen volhouden dat dit wel het geval is. Maar dan zou men toch in de eerste plaats moeten verhinderen dat gebieden zoals de Utrechtse Heuvelrug, West-Gelderland en de Zuidelijke Veluwezoom volstromen. Die gebieden zijn qua milieu veel gevoeliger dan het polderlandschap om de grote steden.

4. Besluit: zijn er nog alternatieven?

Ons land kent evenals Duitsland, maar in tegenstelling tot Engeland en Frankrijk, geen sterke centralisatie van het bestuur en ook de ruimtelijke concentratie van de overheid is er geringer. Voorts kennen wij geen duidelijk dominante hoofdstad, waar de economische en de politieke functies gebundeld zijn. Onze drie grote „randsteden” vormen samen

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFEN BUREAU W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven. Wij leveren ook:

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

zeker niet één stad, ondanks de gedeeltelijke overlapping van hun ommelanden. In Europees kader vormen zij drie afzonderlijke middelgrote steden, die moeite hebben om een concurrerend produktiemilieu aan te bieden. Nederland moet zijn grote steden niet sterk aantasten, maar juist beschermen. Dat is voor de regionale politiek een grensstellende factor. Daar staat echter tegenover, dat de zeer sterke nivelleringsideologie ook vereist, dat de regionale gemiddelden in inkomen en werkloosheid genivelleerd worden. Is dit een politiek genomen besluit, dan zal moeten worden bezien op welke manieren dat doel kan worden bereikt.

Naast de spreiding van rijksdiensten zijn er nog andere middelen. In de eerste plaats uiteraard het doorgaan met de aantrekking van industriële arbeidsplaatsen door premies enz. Daarnaast zou veel meer dan thans door actieve overheidsparticipatie in bedrijven tot stimuleringseffecten kunnen worden gekomen. De financieringsproblematiek geldt vaak vooral voor kleine reeds bestaande bedrijven. Door hulp bij de financiering zou wellicht een extra stimulans kunnen worden bereikt.

Maar hierboven is reeds gesteld, dat de industriële expansie wat betreft het aantal arbeidsplaatsen stagneert. De expansie moet dus grotendeels via de dienstensector worden bereikt. Nu is een deel van de dienstensector (onderwijs, kleinhandel, medische verzorging enz.) direct verbonden met de omvang van de bevolking. Een ander deel, zoals de zakelijke diensten en de banken, zijn direct verbonden aan de economische hoofdcentra. Van die delen kan dus niet zoveel heil worden verwacht.

De overheid rest naast de genoemde groepen (industrie en rijksdiensten) slechts enkele andere mogelijkheden. Hoewel deze ook hun bezwaren hebben, verdienen ze toch overweging, al was het alleen maar omdat ze betrekkelijk makkelijk te realiseren zijn, zonder tot massaverhuizingen te leiden. Ik doel op de volgende drie mogelijkheden:

1. de verlaging van het verband bevolking: aantal leerkrachten, door verlaging van de normen voor de klassedeler en de schoolgrootte;
2. de verruiming van de mogelijkheden om personeel te werven bij gemeenten, provincies en regionale inspecties;
3. de vergroting van de kans om personen, die bij die instellingen in dienst zijn, hoger in te schalen dan in het westen.

Door deze maatregelen zouden de aantallen hoger gekwalificeerden in de bedoelde regio's groter kunnen worden, terwijl de jongeren, die de middelbare en hogere opleidingen aldaar volgen, niet zo vaak uit het Noorden behoeven te verdwijnen. Het gemiddelde inkomen wordt hoger, met de multiplier-effecten daarvan. Hierdoor kan het totale effect best eens zo groot zijn als bij een verplaatsing van de PTT, terwijl het zonder „sociaal bloedvergieten” kan.

Ik geef gaarne toe dat er ook bezwaren tegen deze maatregelen zijn aan te brengen, maar ik ga uit van het feit, dat de overheid op politiek-democratische wijze besloten heeft tot ruimtelijke spreiding. Het huidige middel tast én Den Haag én de maatschappelijke dienstverlening aan. Er is nog veel te weinig serieus aandacht geschonken aan alternatieve middelen, die hetzelfde doel bereiken, nog afgezien van de vraag of het doel niet stoelt op een reeds sterk verouderde situatie; die van de 20 mln. Nederlanders en het idee-fixe dat de Randstad niet op een andere manier kan worden ingericht. Wat dat betreft mag de spreidingspolitiek bepaald wel kritisch worden begeleid.

De ruimtelijke structuur van de PTT-organisatie

Ten einde de mogelijkheden voor ruimtelijke decentralisatie van de PTT beter te kunnen beoordelen, wordt in deze bijlage een verdere uitbreiding gegeven van de reeds in tabelvorm gegeven vergelijking tussen bevolkings spreiding en spreiding van arbeidsplaatsen bij de PTT. Zoals reeds is gesteld, kan de PTT *als totaal* reeds als een vrij gespreide organisatie worden beschouwd. Er is evenwel een sterke

Tabel 1. Ruimtelijke spreiding PTT (excl. Centrale Directie), maart 1975

District/Plaats	Post	Telef. enz.	Geldzaken
Den Haag	4.053	2.802	2.426
Amsterdam	4.407	3.204	1.027
Rotterdam	4.025	3.017	—
Utrecht	3.965	1.892	—
Rest Randstad	2.708	1.501	—
Noorden	3.542	1.984	623
Rest Nederland	13.117	7.704	3.201
Totaal	35.817	22.104	7.277

functionele en ruimtelijke differentiatie binnen deze dienst in hoofd-directies. Men zou deze kunnen vergelijken met de divisiestructuur van een multivestigingsonderneming. De top van de divisies is vereend in 's-Gravenhage, maar er is reeds een aantal belangrijke eenheden met een hoge kwaliteit gespreid.

De „produktdivisies” zijn respectievelijk: 1. Post, 2. Telefoon-Telecommunicatie; en 3. Geldzaken (giro en RPS). Daarnaast zijn er nog de veel kleinere „dienstdivisies”, nl. 4. Personeelszaken en 5. Financiële Zaken. Daartussen in kan men nog 6. Technische Zaken klassificeren. Tenslotte zijn er de overkoepelende 7. Algemene Instanties.

Vooral de hoofddirecties Post en Telefoon zijn relatief gespreid, maar kwalitatief is er sprake van een sterke concentratie van de top in Den Haag (zie tabellen 2 en 3).

Tabel 2. Ruimtelijke spreiding PTT. Centrale Directie te Den Haag

	Post	Telefoon	Geldzaken	Personeel	Financiële zaken	Techn.	Alg. Inst.
Totaal	4.382	407	1.167	364	494	640	568

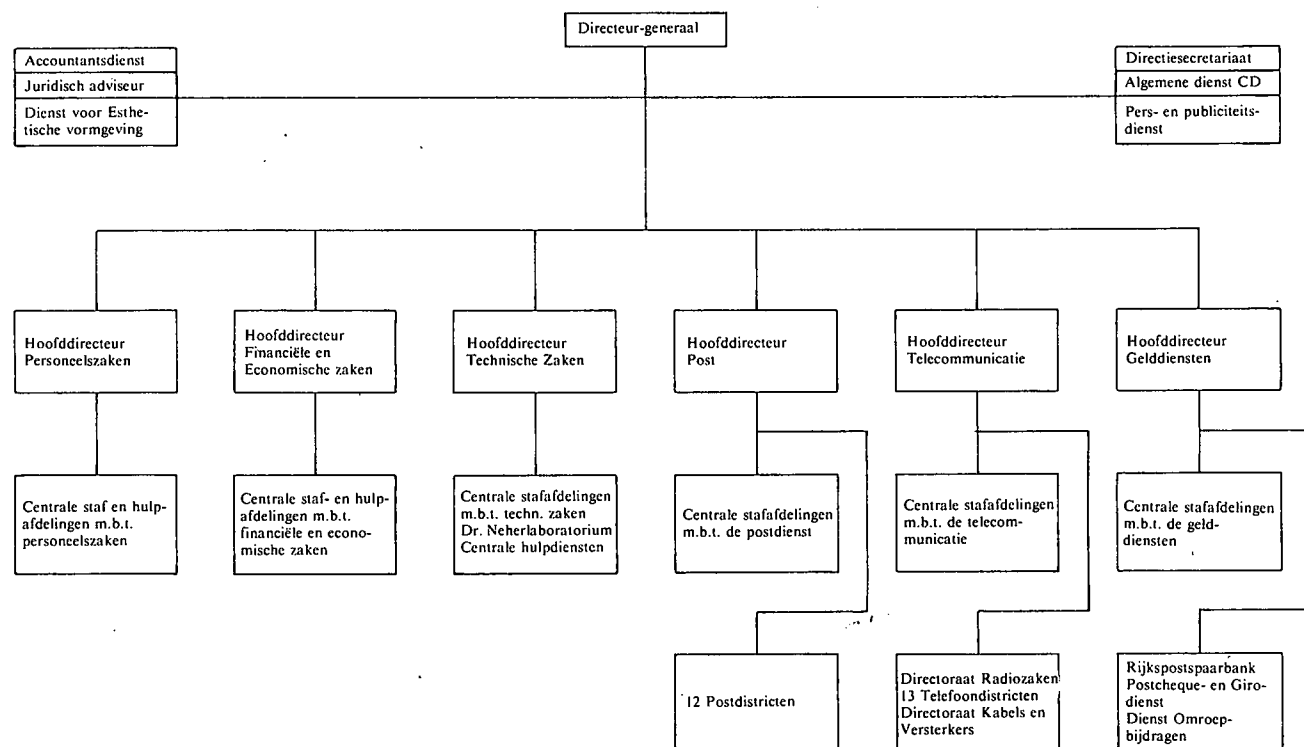
Tabel 3. Ruimtelijke spreiding PTT. Speciale hulpdiensten

Hoofddir. Tel. enz.	Radiodienst	448
	Radio Schiev.	198
	Dienst Kabels enz.	1.100
Hoofddir. Geldzaken	Dienst Omroepbijd.	282
Hoofddir. Techn. zaken	Centr. Magazijn	166
	Centr. Werkpl.	572
	Rijks Automob. Centr.	455
	Dr. Neherlabor.	497

Van de in tabel 3 genoemde diensten zijn de meeste eveneens in Den Haag e.o. gevestigd, behalve de Radiodienst (IJmuiden, Apeldoorn) en de dienst Kabels enz. (Amersfoort).

J. G. Lambooy

ORGANISATIE VAN HET STAATSBEDRIJF DER PTT, 1974

Met „ESB” een beter inzicht in de spreidingsproblematiek

Perifere transplantatietechnieken

PROF. DR. J. H. P. PAELINCK

$$\frac{1}{\sqrt{2\pi}\sigma^2} \int_{x=-p}^p x \cdot \exp\left[-\frac{(x-\bar{x})^2}{\sigma^2}\right] dx - \max(x_1, x_2, \dots, x_n) \geq nc$$

M. J. Webber, *Impact of Uncertainty on Location*.

1. Inleiding

Bij de behandeling van een spreidingsproblematiek kunnen allerhande invalshoeken worden gekozen.

De technische invalshoek is waarschijnlijk de minst dankbare: daaraan ontbreekt de poëzie van de gedetailleerde beschrijving van een tragische toestand en het bijtende van een extreem politiek standpunt. Zelfs citaten lijden onder de kwalen waarmee de techniek de technicus overlaadt, getuige de hierboven aangehaalde uitspraak.

Nochtans is de techniek, het model, een noodzakelijke toegangsweg tot de uiteindelijke beoordeling en afweging van een aantal voorgestelde alternatieven. Zijn deze laatste haalbaar? Zijn ze coherent? Onder welke voorwaarden kunnen zij worden bereikt? Dit zijn slechts enkele vragen die noodzakelijk dienen te worden beantwoord, wil men van een verantwoorde besluitvorming spreken.

Iemand moest dus wel even op deze aspecten ingaan; en ach zo ondankbaar is zijn taak ook weer niet, want ook zonder integralen kan men de fundamentalia van de technische approach gelukkig benaderen. Zei Seneca niet dat „veritatis simplex oratio est”, het woord der waarheid is eenvoudig; en even eerder had hij — terecht — beweerd dat „longum iter est per praecepta, breve et efficax per exempla”: lang is de weg der lessen, kort en doeltreffend die der voorbeelden.

Vandaar dan ook de volgende modellentrits.

2. Drie modellen

Laten wij met de meest recente publikatie beginnen 1).

Hierin wordt gebruik gemaakt van de statische open input-output-analyse. Intermediaire vraag van het te verplaatsen PTT-bedrijf en eindvraag van de desbetreffende ambtenaren worden in de input-output-tabel van het Noorden ingeplant, en de effecten hiervan op verschillende indicatoren doorgerekend. Bij wijze van voorbeeld zij vermeld dat bij een bestaande produktiewaarde van f. 18.500 mln. in 1970 een toename wordt verwacht met f. 338 mln., d.i. 1,8%, en een toename van de werkgelegenheid met 6.700 manjaren, d.i. 1,5% van de werkgelegenheid ad 442.700 manjaren 2).

Het multisectorale model gaat uit van een hypothese waarbij geen capaciteitslimieten bestaan; verder is er geen endogene consumptiefunctie (het extra inkomen gegeneerd via de multiplier wordt niet in de kringloop teruggebracht), en voorts, zoals reeds gezegd, treedt geen fasering op.

Veralgemening van het input-output-model stelt geen

moelijkheden 3): zowel consumptie- als investeringsfunctie, ook export en import kunnen in een ruimer verband worden geïntegreerd. Het centrale probleem is echter de interpretatie van de verkregen resultaten: wat stellen zij voor in termen van werkelijk te verwachten ontwikkelingen?

Neem bijvoorbeeld het geval van een geregionaliseerde input-output-tabel, d.i. een tabel met voor import gecorrigeerde coëfficiënten. Introductie van een nieuwe produktie-eenheid leidt noodzakelijk tot wijziging van zekere coëfficiënten, en — op lange termijn, via een wijziging van vestigingsplaatsvoorwaarden — tot wijziging van praktisch de gehele tabel. Tussen een minimaal effect — berekend via een historische tabel — en een maximaal effect — de regio is autarkisch geworden — waar moet men het te verwachten effect zoeken?

Om aan deze moeilijkheid te ontkomen dienen vestigingsfactoren expliciet in het model te worden geïntegreerd. Een ontwikkeling van input-output-modellen in deze zin was het (statische) attractiemodel, door Prof. Klaassen bedacht, en door anderen uitgewerkt 4). Nu komt ook de economische structuur van het gebied als vestigingsfactor tot haar recht, en kan, via een tabel van attractiemultipliers, het effect van de nieuwe vestiging worden doorgerekend. Veralgemening tot een dynamisch en multiregionaal model, met integratie van andere relevante vestigingsfactoren, is onmiddellijk, zoals de wiskundige het kort en elegant uitdrukt.

Wij willen er nog eens nadrukkelijk op wijzen dat het wijzigen van importcoëfficiënten (hetzij voor de intermediaire, hetzij voor de eindvraag) impliciet een uitspraak betekent over de relatieve vestigingsvoorwaarden in een gewest. De ervaring heeft ons geleerd dat zulk een uitspraak een uiterst delicate zaak is, en dat het de voorkeur verdient van een model uit te gaan dat expliciet het vestigingsgedrag op regionaal niveau beschrijft en meet.

Verschil van model en verschil van input maken het moeilijk de resultaten van het Centraal Planbureau met de voorgaande te vergelijken 5). Allereerst is het CPB-model

1) Stichting Federatie van Noordelijke Economische Instituten. De komst van de Centrale Directie der PTT, enkele economische gevolgen voor het Noorden des Lands. Groningen, februari 1975.

2) Het gaat hier om de z.g. hypothese „5300”.

3) Men zie in dit verband bijv. P. Nijkamp en J. Paelinck, *Operational theory and method in regional economics*, Saxon House - Lexington, hoofdstuk 5, verschijnt binnenkort.

4) Men zie L. H. Klaassen, *Methods of selecting industries for depressed areas*, OECD, Parijs, 1967, en A. C. van Wickeren, *Inter-industry relations: some attraction models*, Van der Loeff, Enschede, 1971.

5) Centraal Planbureau, *Regionale ontwikkeling van de werkgelegenheid en het spreidingsbeleid, 1970-2000, toegespitst op het Noorden des Lands*, Monografie Nr. 15, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1972; *Modèle régional du marché du travail pour les Pays-Bas*, september 1972, (gestencild); *Een regionaal arbeidsmarkimodel*, mei 1973 (gestencild).

Nota Noorden des Lands, zitting 1972-13010 (Begeleidende brief, Nota Bijlage 1, Bijlage 2).

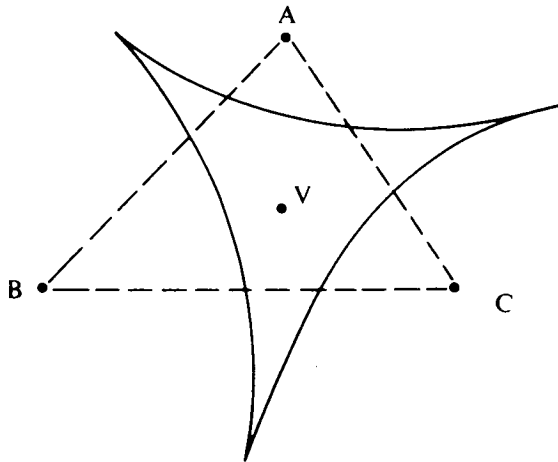
De ontwikkeling van de Haagse agglomeratie en de afremming van de groei van de kantorensector, zitting 1972-13043 (Begeleidende brief, Nota, Bijlage bij de nota, Motie van het lid S. Keuning c.c., lijst van vragen.

dynamisch, minder sectoraal uitgebouwd dan een z.g. „structuurmodel” (input-output-tabel), en toegespitst op het arbeidsmarktgebeuren (vraag- en aanbodeffecten). Vandaar dat secundaire reacties kunnen optreden en de initiële impulsen versterken (in de bouw en de verzorgende sectoren bijvoorbeeld), dat autonome groei kan optreden in het verplaatste en geïnduceerde arbeidspotentieel, maar ook dat er zich inverse effecten kunnen voordoen, met name door vermindering c.q. vermeerdering van spanningen op de arbeidsmarkt; wijzigingen in het aanbod van beroepswilligen, in de migratie- en pendelpatronen, zijn hier voorbeelden van.

Als commentaar hierop kan worden vermeld, dat het aanbod van arbeidsplaatsen (te bekleden posities) op regionaal niveau als de resultante kan worden beschouwd van vestigingsoverwegingen. Vandaar dat de problematiek die reeds bij het input-output-model ter sprake werd gebracht, ook hier weer opduikt.

In deze omstandigheden dient dan weer de vraag gesteld in hoeverre het model aan de aanbodzijde (van te bekleden posities) het vestigingsgedrag adequaat benadert. Het multi-regionale van de modelopzet lijkt ons essentieel.

Neem een eenvoudig Weber-model (de „Weberiaanse driehoek”), zoals het hier is afgebeeld. A, B, en C zijn markten voor produkten of factoren van een bedrijf dat zijn optimale vestigingsplaats zoekt. Neem aan dat deze uiteindelijk tussen de punten A, B en C in wordt gevonden (een „interne” oplossing zoals het in het vakjargon heet): punt V. Veronderstel nu dat V, A, B en C tot verschillende administratieve regio's behoren (provincies bijv.); het zal dan erg moeilijk blijken de vestiging in V te verklaren uit vestigingsfactoren aanwezig in „regioV”: bedrijf V bevindt zich in regio V wegens belangrijke vestigingsfactoren aanwezig in regio's A, B en C!

Akkoord, de hier geschetste zienswijze is nieuw, en het meten van de geschilderde multiregionale verbanden is nog maar net van start gegaan. Problemen van externe effecten, van de invloed van activiteitscomplexen, van de meting van de doelmatigheid van regionaal-economische maatregelen komen onmiddellijk ook opduiken, en het uiteenrafelen van hun marginale en gecombineerde invloeden is een opwindende taak voor de jonge ruimtelijke econometrist 6).

Enkele van de genoemde problemen zijn in beschouwing genomen in het NEI-model, dat echter tot Den Haag is beperkt 7). Structuurvariabelen, met name betrekking hebbend op het vestigingsplaatsgedrag („attractie-effect”) verschijnen ten tonele, en verder wordt aandacht besteed aan woningmarktaspecten, invloed van voorzieningen, en pendelgedrag 8). Vestigingsgedrag kwam namelijk tot uiting in het z.g. „broedplaatseffect”, waarover het volgende werd geschreven:

„Voor de dienstverlenende activiteiten die respectievelijk gericht zijn op de bevolking, D, en de stimulerende activiteiten, D*, geldt dat ze vermoedelijk sterk worden beïnvloed door fluctuaties in respectievelijk B (bevolking) en I (stimulerende activiteiten). Zolang dus bijvoorbeeld de bevolking stijgt, zal ook D stijgen en wel meer dan proportioneel. Gegeven het feit dat een stagnerende en vervolgens dalende bevolking wordt veroorzaakt door het in werking treden van een suburbanisatieproces, waarbij vooral een vertrekoverschot valt waar te nemen in de klasse 25-50-jarigen, mag men aannemen, dat dit juist een bevolkingsgroep is met een relatief sterke vraag. Daling van de bevolking geeft dan ook aanleiding een meer dan proportionele daling van de omvang van de vraag naar consumptieve activiteiten te verwachten.

Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor de stimulerende activiteiten. Veranderingen hierin hebben meer dan proportionele repercussies op de vraag naar intermediaire activiteiten. Dit kan nader aannemelijk worden gemaakt door in de beschouwing te betrekken, wat men overal in de wereld ten aanzien van deze activiteiten waarneemt in de binnensteden.

Een bepaalde activiteit vestigt zich bij de start in een klimaat waar zo'n kasplantje zich gunstig kan ontwikkelen, namelijk daar waar veel mensen komen. Na verloop van tijd is zo'n activiteit in staat een zelfstandig bestaan te gaan leiden en ervaart zijn huidige vestigingsplaats in de binnenstad niet meer als absoluut noodzakelijk, maar als een prettige bijkomstigheid. Als hiermee de groeifase voorbij is, zal de activiteit blijven waar zij is. Vindt er echter een proces van verdere groei plaats, dan komt er een tijdstip, dat de behuizing te klein wordt en moet worden uitgezien naar een grotere.

Veelal zal deze uitbreiding niet kunnen worden gevonden in de binnenstad en zal men naar de periferie verhuizen, waar wel ruimte is. Deze verhuizing kan noodgedwongen zijn, maar soms ook als bevrijdend worden ervaren door het vermijden van congestie en naast deze interne zal ook de externe bereikbaarheid kunnen worden vergroot.

Deze ontwikkeling heeft men kunnen bespeuren bij de industriële activiteiten, terwijl recentelijk ook de overheidsactiviteiten steeds meer uitzwermen. Een mogelijk gevolg hiervan is, dat ook die activiteiten die betrokken zijn op de stimulerende activiteiten in steeds grotere mate zullen uitzwermen, welke tendens nog zal worden versterkt als in plaats van de verhuizende stimulerende activiteiten geen nieuwe stimulansen kunnen worden aangetrokken”.

ook werden de gevolgen van de spreiding van Rijksdiensten berekend; het rapport bespreekt ze als volgt:

„Na de periode van overplaatsing die in 1979 is afgelopen, zien we voor zes van de acht variabelen sterk teruggelopen waarden (15 à 30%). Het arbeidsaanbod blijft nagenoeg gelijk. Daar de arbeidsvraag sterk daalt heeft dit een grote werkloosheid tot gevolg. De attractiviteitsindex voor stuwende activiteiten stijgt bij toenemende werkloosheid en heeft tot gevolg dat Den Haag omstreeks 1994 de klap van de overplaatsing te boven is.

Wanneer echter alle 25.000 ambtenaren met hun dienst mee zouden verhuizen zou de daardoor ontstane werkloosheid aanmerkelijk geringer worden en wordt de ruimere woningmarkt evenals het feit dat de vraag relatief achterblijft bij het aanbod er de oorzaak van, dat de attractiviteitsindices sterk gaan stijgen, zeker op lange termijn. De meeste andere variabelen lopen bij een verhuispercentage van 100 op korte termijn met 10% terug. Het aanbod van consumptieve activiteiten dat vertraagd reageert loopt echter op korte termijn met 5% terug. Het aanbod van intermediaire activiteiten daalt 14%, terwijl de stimulerende activiteiten zelfs met 30% teruggelopen. Een en ander heeft tot gevolg dat de werkgelegenheid op korte termijn met 18% terugloopt.

Op lange termijn (het jaar 2000) blijkt dat de meeste variabelen zich herstellen en ongeveer de helft van het verlies ten gevolge van de overplaatsing goedmaken. Dit geldt echter niet voor de op de bevolking betrekking hebbende variabelen die circa 10% beneden hun oorspronkelijke waarde blijven. Ook de consumptieve activiteiten blijven uiteindelijk 10% te verschillen van hun oorspronkelijke waarde.

Onze conclusie luidt dat extra werkloosheid op korte termijn wordt veroorzaakt wanneer ambtenaren wier functies worden overgeplaatst achterblijven, zodat hun verhuisbereidheid groot moet zijn wil deze maatregel niet leiden tot aanzienlijke werkloos-

6) L. Hordijk en J. Paelinck, *Spatial econometrics; some contributions*, Netherlands Economic Institute, Series: Foundations of Empirical Economic Research, 1974/6; *Spatial econometrics; some further results*, Netherlands Economic Institute, Series: Foundations of Empirical Economic Research, 1975/5.

7) Het CPB-model, hoewel niet „interprovinciaal”, bestrijkt de 11 Nederlandse provincies.

8) Nederlands Economisch Instituut, *De ontwikkeling van de Haagse economie op lange termijn*, Rotterdam, 1972, hoofdstuk 7. Twee versies werden uitgerekend: zonder (I) en met (II) produktiviteitswijzigingen.

heid in Den Haag. Het langs deze weg voorkomen van werkloosheid betekent wel dat men genoeg moet nemen met een aanzienlijke inkrimping van alle activiteiten zowel op korte als op lange termijn".

Tenslotte nog een klein citaat uit een Haags rapport 9):

„Naast het verrichte interne onderzoek, waarvan de resultaten hieraan voorafgaand zijn vermeld, is het NEI verzocht de gevolgen van de spreiding rijksdiensten met het simulatiemodel te berekenen. Evenals in de Regeringsnota werd daarbij uitgegaan van een spreiding van 16.000 arbeidsplaatsen in 10 jaar en werd verondersteld dat 67% van de bij de spreiding betrokken ambtenaren daadwerkelijk meegaat. De resultaten van het simulatiemodel zijn gunstiger dan de uitkomsten volgens de hiervoren weergegeven combinatie van „Shift and Share” analyse en „City multiplier” model, doch resulteert toch altijd nog in 12 jaar in een verlies van ruim 30.000 arbeidsplaatsen”.

Uit de laatste zin begrijpt men dat onze modellentrits in feite broertjes en zusjes heeft, en dat ook de hypothesen ruimschoots van elkaar afwijken (5.300, 25.000, 16.000, ...). Wat moeten wij daarmee aan?

3. Nuchtere beoordeling

Een eerste punt dat wij moeten aanstippen is, dat het in de meeste rapporten om moeilijk vergelijkbare grootheden gaat. Om een idee te geven hoe de beide polen van het probleem zich tot elkaar verhouden volgt nu een korte kwantitatieve schets.

Table 1.

Gegevens a)	Bevolking		Bezette arbeidsplaatsen of manjaren		Waarvan overheid		Werkloosheid	
Gebied								
Den Haag.....	606	551			—	—	—	—
Agglomeratie b).....	731	1191	257	276	36	41	—	—
Stadsgewest c).....	1150	1201			—	—	—	—
Westen d).....	5,7	6,3	2,009	2,313	—	—	0,017	0,021
Noorden e).....	1,3	1,4	0,420	0,462	—	—	0,016	0,011

a) 1960 of 1961 en 1970, in duizendtallen voor Den Haag, Agglomeratie en Stadsgewest, in mln. voor Westen en Noorden.

b) Agglomeratie: Den Haag, Voorburg, Rijswijk, Leidschendam, Wassenaar.

c) Stadsgewest: agglomeratie plus het Westland, Delft, Pijnacker, Zoetermeer, de Leidse agglomeratie benevens enige ten noorden daarvan gelegen gemeenten, alsmede tussenliggende gemeenten.

d) Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland, Zuidelijk Flevoland en Markerwaard.

e) Groningen, Friesland, Drenthe.

De gegevens werden ontleend aan de publikaties van 's-Gravenhage en het CPB uit 1972. Opmerkelijk is dat de orde van grootte van de Haagse cijfers met die van het Noorden overeenkomt, daar waar Den Haag van 10 tot 20% (naar gelang van de definitie) van het Westen voorstelt. Alleen is het ruimtelijke patroon natuurlijk heel anders: enerzijds een zeer geconcentreerde, anderzijds een zeer diffuse economie. Dit is van belang bij het beoordelen van de methodieken.

Ook deze waren, men heeft het gemerkt, zeer uiteenlopend. Het FNEI gebruikt statische input-output, het CPB een dynamisch multiregionaal (niet: interregionaal) arbeidsmarktmodel, het NEI een dynamisch stadsmodel met vestigingsfactoren. De drie kunnen nauwelijks op elkaar worden aangesloten, vandaar ook de moeilijkheid de eruit afgeleide effecten te vergelijken. Dit leidt tot de volgende stellingen.

1. Om de gevolgen van een belangrijke openbare beslissing te beoordelen, dient men over een model te beschikken, dat toelaat, uitgaande van een begintoestand, de toekomstige toestanden van de Nederlandse volkshuishouding te berekenen — dus een *dynamisch* model —, en dat zowel onder de hypothese van ongewijzigde politiek als met aan-

name van de te bestuderen beslissing (of beslissingsalternatieven). Dit zijn noodzakelijke aangrijpingspunten voor een kosten-batenanalyse, door andere deelnemers aan het symposium behandeld 10).

2. De *relevante toestandsvariabelen* van het dynamische systeem dienen op voorhand nauwkeurig te worden bepaald. In lektentaal: men moet weten op welke grootheden en voor welke gebieden de vergelijking getrokken gaat worden. Dit houdt in dat deelmodellen op elkaar moeten kunnen worden aangepast; zij worden dus uiteraard van het type „zoom” (om een fotografische term te gebruiken), en laten dan toe bepaalde details beter te belichten. Op het soort techniek dat hierachter zit (verdeelmodellen, additiviteitseisen, e.d.) wordt hier niet verder ingegaan.

3. Afhankelijk van de relevante variabelen dient het model ook de *relevante verbanden* te behelzen; dit is misschien een gemeenplaats, maar het is goed er hier even op te wijzen.

4. Zodra het model *ruimtelijke dimensies* krijgt — zoals in het huidige geval — dient het ook ruimtelijk te worden opgezet. Dit luidt weer als een gemeenplaats, maar is er deze keer geen, getuige de recente ontwikkeling van wat men de „ruimtelijke econometrie” noemt 11).

Tenslotte een paar nuttige technieken in die lijn.

4. Twee belangrijke gedachten

De vervormingen van de economische ruimte, als we ons zo mogen uitdrukken, met andere woorden de wijzigingen in de spreiding van welvaart en welzijn door het land, zijn o.m. het gevolg van de aantrekkelijkheid van verschillende provincies voor de vestiging van bedrijven.

Deze vestigingstendensen, en hun wijziging via ingrepen van de overheid, moeten een belangrijk onderdeel worden van de te construeren geïntegreerde ruimtelijke modellen. Praktisch komt dit erop neer, dat voor de Nederlandse provincies — en later voor de samenstellende regio's, want op verschillende regionale niveaus worden verschillende vestigingsfactoren effectief — eindelijk eens vestigingsprofielen opgesteld worden. Een belangrijk aspect van deze profielen is de potentiële vraag naar en het potentiële aanbod van producten in de verschillende beschouwde gewesten — potentieel, want het gaat niet alleen om de lokale vraag, doch ook om de in andere gebieden bereikbare vraag, niet alleen om het huidige, maar ook om het te verwachten aanbod.

Vandaar dan ook dat deze vraag- en aanbodcombinaties, die zich uiteten in (gedeelte)lijke complexvorming, zo belangrijk zijn voor een goed begrip van de regionale ontwikkelingen, de concentratietendensen en de moeilijkheden die (niet genoeg) gebundelde deconcentratie kan onder vinden, vooral wanneer de afstanden tot de traditionele concentratiekernen groot worden. Ook de dynamische aspecten daarvan mogen niet worden verwaarloosd, met name de broedplaatsfunctie voor (kleine en middelgrote) bedrijven die de grote concentratiezones uitoefenen, en die al eerder werd vermeld 12). Het is in deze zin dat de uit-

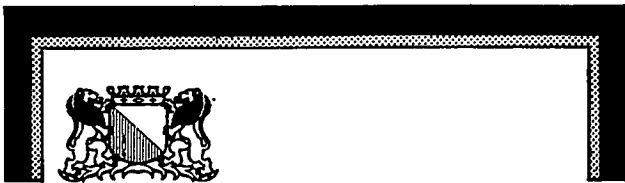
9) Gemeente 's-Gravenhage, *De ontwikkeling van de Haagse agglomeratie tegen de achtergrond van de Regeringsnota inzake de spreiding van de rijksdiensten*, 's-Gravenhage, 31 oktober 1972.

10) In ons geval, bijv.: Den Haag en het Noorden, met en zonder verplaatsing rijksdiensten; maar ook waarschijnlijk de andere landsdelen (zoals het CPB het doet).

11) L. Hordijk en J. Paelinck, 1974 en 1975. Een ijverige collega en vriend droeg onlangs een regionale paper aan ons op met de woorden: „as an example of a spatial econometric model without space!”, exclamation mark his!!!!

12) Men zie ook J. Paelinck, *Hoe doelmatig is sectoraal en regionaal beleid?*, Stenfort Kroese, Leiden, 1973.

spraak van (wijlen) burgemeester Marijnen — „Het resultaat van het vooronderzoek geeft alle reden om een dringend beroep te doen op de Regering via de organen waarover zij beschikt, een diepgaand onderzoek in te stellen naar de aard en omvang der economische bindingen. Naast deze relaties zal de Regering eveneens dienen te onderzoeken, welke andere bindingen er bestaan met het overige deel van het Regeringsapparaat” — gerechtvaardigd is 13). Misschien komt er dan wel de conclusie uit rollen, dat enkel de verplaatsing van blokken geïntegreerde bedrijven doelmatig is — zoals wij vermoeden, op basis van de gedachte van „leefbare” activiteitscomplexen die gezamenlijk een soort minimum gecombineerde drempel moet overschrijden. —

GEMEENTESECRETARIE

De secretarie-afdeling Financiën en Economische Zaken bestaat uit een viertal bureaus. Tot de taak van het bureau „Algemene financiële zaken” behoort o.m. het ontwerpen en bewaken van methodieken voor de samenstelling van budgetprognoses, de beoordeling van begrotingsmethodieken alsmede de analyse van financiële en budgettaire ontwikkelingen.

Bij genoemd bureau bestaat de mogelijkheid tot plaatsing van een jong, enthousiast

econoom

met een voltooide universitaire opleiding in hetzij algemene economie met als keuzevak „openbare financiën”, hetzij bedrijfs-economie. Ook zij, die binnenkort hopen af te studeren kunnen solliciteren.

Geboden wordt:

een salaris tot maximaal f 2972,- per maand. De functie biedt goede perspectieven voor wie zich op het terrein van de openbare financiën verder wil ontplooiën.

De gebruikelijke secundaire arbeidsvoorwaarden van overheidsdienst zijn van toepassing.

Sollicitaties gaarne binnen 10 dagen onder nr. 2774 Pz. richten aan de Gemeentesecretaris, Stadhuis, Utrecht.

**Gemeente
Utrecht**

doch verdere studie is hier zeker geboden, met name over de opnamevoorwaarden voor dergelijke complexen.

Een tweede gedachtengang die hierbij aansluit, is dat de enting van een nieuw bedrijf of een nieuwe sector op een bestaande economische structuur — gereveleerd door bijv. de input-outputtabel van een gewest — deze structuur in meerdere of mindere mate wijzigt, soms fundamenteel. Met andere woorden: de groeipotenties van het gebied worden gewijzigd, zijn economische horizon heeft zich verruimd. Een techniek om dergelijke horizonverruiming te bestuderen op basis van bestaande regionale input-output-tabellen (van het Groningse type, in ons jargon de „full information table”, waarbij de interne bestemming van de importen bekend is) werd recentelijk op het NEI ontwikkeld 14), en thans op een „Groningse” tabel door een doctoraal kandidaat aan de Erasmus Universiteit in een in voorbereiding zijnde scriptie toegepast. Hiervoor werd vermeld — met name bij de behandeling van het CPB-model — dat overgeplaatste economische massa's hun eigen leven gaan leiden en een autonome groei kennen in het bestemmingsgebied; hier wordt verder geponereerd dat het mogelijk is deze overplaatsing te beoordelen van het standpunt van haar bijdrage aan de verruiming van de keuzemogelijkheden voor toekomstige groei die zij een gewest biedt 15). Gebaseerd op de gedetailleerde economische structuur van dit gebied laat de techniek toe nieuwe structurele roepingen als het ware te ontdekken; zij werd met succes toegepast op de Spaanse provincie Toledo 16).

Tenslotte een belangrijke opmerking: het beschikbare statistische materiaal zal niet altijd volledig en adequaat zijn; een parallelle aanpassing op statistisch gebied is meer dan waarschijnlijk vereist voor een succesvolle aangepaste modelbouw.

5. Conclusie

Eerder werd vermeld dat met het hier besproken soort beslissingen duizenden personen en honderden miljoenen gulden gemoeid zijn. Men kan zich afvragen, of het niet verantwoord is de voorbereiding te laten berusten op een ad-hoc-model dat precies aan de problematiek is aangepast, zelfs al zou deze oefening een paar honderdduizend gulden kosten.

Ars longa, vita brevis. Hoe kort het leven ook zij, het voorgaande zal hebben bewezen dat wij leven in een wereld rijk aan technieken die de mogelijkheid bieden voorgenomen beslissingen steeds beter te belichten, door een steeds groter wordend tijpje van de sluier op te lichten die in het verleden de gevolgen voor de toekomst verhulden.

Of men deze sluier wil oplichten is een andere vraag, die de burger, *niet* de technicus, dient te beantwoorden. Welk dit antwoord ook zij, het belet de technicus nooit vreugdevol te stoeien in een tuin van geneugten waar integralen en matrices elkaar een innig liefdeslied toezingen

J. H. P. Paelinck

13) Verklaring van burgemeester Marijnen omtrent de voorgenomen verplaatsing van de Centrale Directie van de PTT, uitgesproken tijdens de vergadering van de Raad van de gemeente 's-Gravenhage op 17 februari 1975.

14) L. H. Klaassen en J. Paelinck, *Uncovering growth potentials from an input-output table*, Netherlands Economic Institute, Series: Foundations of Empirical Economic Research, 1975/4.

15) Keuze-alternatieven die ook bij alternatieve KB-berekeningen dienen te worden betrokken. Horizonverenging dient echter ook bij de analyse te worden betrokken; hier komt de evolutie van de vestigingsplaatsfactoren meer op de voorgrond.

16) Nederlands Economisch Instituut, *Prolegomenes pour un programme de développement économique et social de la province de Tolède*, Rotterdam, décembre 1974.

Enkele sociaal-economische consequenties van het spreidingsbeleid

DRS. A. JELSMA*

Het ruimtelijk beleid moet dienstbaar zijn aan elke Nederlander. Dat betekent een zodanig gebruik van de momenteel als schaars, maar zeer gewild goed gekenschetste ruimte, dat iedereen er zo optimaal mogelijk van kan profiteren. In het Noorden is ruimte in overvloed: een bevolkingsdichtheid van ongeveer 175 personen per km². In de randstad is deze overvloed niet aanwezig: in Zuid-Holland is de bevolkingsdichtheid ruim 1.000 personen per km², in Amsterdam ongeveer 4.700 en in Den Haag ongeveer 8.000. Het leeglopen van Den Haag naar zijn suburbane omgeving toe vermeerderd alleen maar de behoefte aan ruimte.

Dit is dan ook één van de pijlers van het spreidingsbeleid: centraal staat thans de rol, die het Noorden in Nederland te spelen heeft, bijv. ter ontlasting van een overvolle Randstad, waar congestie en milieuvervuiling het leven voor velen lang niet zo plezierig maken als in het Noorden. (Beoordelingen uit de *Nota Noorden des Lands*, 1972). De andere pijler is dat de noordelijke economische structuur nog een aantal zwakke plekken vertoont: werkloosheidscijfers boven het landelijk gemiddelde. De nieuwe werkgelegenheidsnota van minister Boersma spreekt in dit verband van een sombere situatie in het Noorden.

Spreiding van rijksdiensten dient dan ook beide doeleinden. Bij de behandeling van de *Haagse agglomeratienota*, de *Nota Noorden des Lands* en de *Herstructureringsnota Zuid-Limburg* in de vergaderingen van de Tweede Kamer op 28, 29 en 30 augustus 1973 kwam dit duidelijk naar voren. Tijdens deze debatten werd van verschillende kanten gewezen op lagere uitkomsten van de demografische prognoses, maar minister Gruijters was van mening dat zelfs bij een spoedige stabilisering van de bevolking in Nederland voortzetting van het spreidingsbeleid ook in de fase na 1978 — zij het gematigder — noodzakelijk zal blijven in verband met de congestie in het Westen en het toenemende ruimtebeslag per persoon.

Een eerste uitwerking van het regeringsvoornemen vond plaats op 1 maart 1974, toen een voorlopige aanwijzing van naar het Noorden en Zuiden over te plaatsen aantallen arbeidsplaatsen met vermelding van de daarvoor in aanmerking komende rijksdiensten werd gepubliceerd. Sindsdien is er met betrekking tot het Noorden van de zijde van de centrale overheid niets concreets meer gebeurd, al is nu op dit moment de ontwerp-tekst van de *Nota Spreiding rijksdiensten*, die voor het Noorden in negatieve zin sterk afwijkt van het voornemen van 1 maart 1974, nagenoeg gereed om naar de Tweede Kamer te worden verzonden. Voorts is bekend dat in het najaar van 1975 van de nieuwe nota over de ruimtelijke ordening, deel 2 over het spreidingsbeleid als beleidsvoornemen zal worden gepubliceerd.

Teleurstellend voor het Noorden is dat — hoewel de heer Gruijters zich vastgepind heeft op 1975 als jaar waarin eigenlijk al gesproken zou moeten worden over een tweede fase van het spreidingsbeleid voor de periode na 1978 — in concreto nog geen enkele feitelijke beslissing voor de eerste

fase genomen is. Hoe dit alles ook zijn moge, de als voorlopig gekenschetste aankondiging van 1 maart 1974 om de Centrale Directie van de PTT naar het Noorden over te plaatsen, alsmede enige overheidsdiensten van kleinere omvang, schijnt te zullen doorgaan, al is het toegezegde aantal arbeidsplaatsen inmiddels beduidend minder geworden.

Wat betekent de overplaatsing van de Centrale Directie van de PTT voor de Noordelijke economie en meer in het bijzonder voor de regio Groningen en Leeuwarden?

De Stichting Federatie van Noordelijke Economische Instituten, (waarin participeren de Economisch-Technologische Instituten van de drie Noordelijke provincies alsmede het Instituut voor Economisch Onderzoek van de Rijksuniversiteit van Groningen) heeft een aantal sociaal-economische gevolgen van een dergelijke overplaatsing voor het Noorden des Lands nader aangegeven. Dit is gepubliceerd in een rapport van de FNEI van februari 1975. Hierbij werd primair uitgegaan van een integrale overplaatsing van de Centrale Directie conform de aankondiging van 1 maart 1974.

Daarnaast werd — realisten die wij zijn — tevens rekening gehouden met een alternatief ter grootte van 3.000 arbeidsplaatsen. De cijfers die ik in het vervolg van mijn betoog zal noemen, zijn echter gebaseerd op een integrale overplaatsing.

De berekeningen, ten grondslag liggende aan de uitkomsten van deze studie, zijn gebaseerd op input-output-tabellen voor het Noorden van het Land. Input-output-tabellen beogen een beeld te geven enerzijds van de samenhang tussen verschillende bedrijfsklassen en anderzijds van de kosten- en afzetstructuur van de onderscheiden bedrijfsklassen. Hierbij werd de produktie van 23 Noordelijke bedrijfsklassen gesplitst naar afzet aan het Noordelijke bedrijfsleven (intermediaire leveringen Noorden des Lands), afzet aan Noordelijke gezinshuishoudingen, Noordelijke overheden en Noordelijk bedrijfsleven, dit laatste alleen voor zover het investeringsgoederen betreft (finale bestedingen Noorden des Lands) en tenslotte afzet buiten het Noorden: leveringen aan het buitenland en aan overig Nederland. De kostenopbouw is eveneens gesplitst per bedrijfsklasse, en wel in grond- en hulpstoffen, geleverd door het Noordelijke bedrijfsleven (intermediaire leveringen Noorden des Lands) en grond- en hulpstoffen, geleverd door overig Nederland en het buitenland.

Tenslotte werden de in het Noorden gevormde toegevoegde waarden verdeeld over de zojuist genoemde 23 Noordelijke bedrijfsklassen en over de in het Noorden gevestigde overheidsinstellingen.

De hier gebruikte methode, de z.g. „Groningse methode”

* De auteur dankt Drs. H. P. H. Brouwer, Drs. T. van Duinen en Drs. J. Oosterhaven voor hun bijdragen in de vorm van berekeningen en becomingerijende opmerkingen.

1) verschilt van de z.g. „Amsterdamse methode”, waarbij de invoer uit overig Nederland niet afzonderlijk is opgenomen, maar begrepen is in de intermediaire leveringen. Dit betekent dat men in „Amsterdamse” input-output-tabellen de onderlinge relaties van het bedrijfsleven in een bepaalde regio niet afzonderlijk kan traceren en evenmin de betekenis van het regionale bedrijfsleven voor de finale bestedingen binnen de regio van bedrijven, overheid en gezinshuishoudingen. De door het CBS samengestelde input-output-tabel voor de gemeente Den Haag is dan ook niet in staat inzicht te geven in de onderlinge verwevenheid van het Haagse bedrijfsleven.

De genoemde input-output-tabel voor het Noorden des Lands, die door de FNEI in overleg met het CBS voor 1970 werd opgesteld, vormde de basis voor de schatting van een *aantal afgeleide effecten* van de extra vraag naar goederen en diensten uit het Noorden ten gevolge van de komst van de Centrale Directie. Het gaat hierbij om de schatting van de door de verplaatste Centrale Directie en de migranten uitgeoefende *extra vraag naar resp. intermediaire en consumptieve goederen en diensten* die in het Noorden worden geproduceerd, alsmede om de schatting van de invloed van deze *extra vraag op een aantal economische grootheden* in het Noorden des Lands. Alvorens nader op deze afgeleide effecten in te gaan, wordt uiteraard eerst stilgestaan bij de *initiële impuls* die bestaat uit de Centrale Directie zelf.

Een bedrijf van deze omvang en met zijn specifieke opleidings- en loonstructuur is voor het Noorden een uiterst aantrekkelijke vestiging. De Centrale Directie kent immers aanzienlijk méér personeel van middelbaar loonschaalniveau dan de PTT als geheel, terwijl tevens gebleken is dat van de personeelsleden 32% een voltooide middelbare of hogere opleiding genoten heeft. In feite is het aantal mensen van dit opleidingsniveau nog hoger omdat een aanzienlijk deel van het personeel allerlei bedrijfskursussen heeft doorlopen.

Voorts is het opvallend dat een groot aantal werknemers een voltooide, voornamelijk technische, beroepsopleiding heeft genoten, namelijk ca. 38% van het totaal. Het brutoloon per loontrekker van de Centrale Directie ligt dan ook aanzienlijk boven het gemiddelde van de in het Noorden aanwezige bedrijfssectoren, trouwens ook boven het landelijke gemiddelde. De initiële impuls van een totale overplaatsing van de Centrale Directie zou het overplaatsen impliceren van een bruto produktie van ca. f. 300 mln. per jaar — uitgedrukt in guldens van 1970 —. Deze bruto produktie bestaat voor 80% uit toegevoegde waarde (lonen en salarissen, sociale lasten en overige inkomens) en voor 20% uit verbruik van goederen en diensten, waarvan de ene helft bij benadering uit het Noorden en de andere helft bij benadering uit de rest van Nederland en het buitenland afkomstig zal zijn.

Naast deze *initiële impuls van blijvende aard* is er een *initiële impuls van tijdelijke aard*, namelijk een éénmalige vraag naar kantoorruimte en woningen: een impuls voor de bouwnijverheid gedurende een aantal jaren. Via de werkgelegenheidsmultiplicator (hoeveelheid arbeid bij een vraag naar produktie van de burgerlijke- en utiliteitssector van één mln. gld. in prijzen van 1970) is uitgerekend dat deze extra vraag naar kantoren en woningen per jaar een extra werkgelegenheid in het leven zal roepen van meer dan 2.500 arbeidsplaatsen voor een periode van vijf jaar. Voor de meer dan 10.000 werklozen in de Noordelijke bouwnijverheid zou deze impuls uiteraard zeer welkom zijn. Bij de schatting van de extra vraag naar woningen werd ervan uitgegaan dat bij de verplaatsing van de Centrale Directie 40 à 50% van het personeel zal meeverhuizen, terwijl voorts een migratie van 15% afkomstig van buiten het Noorden werd verondersteld. Bij andere percentages zullen de berekeningen over de extra vraag naar woningen uiteraard ook anders uitvallen.

Nadat de overplaatsing van de Centrale Directie een feit is geworden zullen er naast de initiële impulsen afgeleide ef-

fecten zijn die voor een belangrijk gedeelte gecreëerd zullen worden bij de bestaande Noordelijke bedrijven. Ik wees al op het afgeleide effect bij de bruto produktie van de Centrale Directie. Ongeveer 50% van de intermediaire vraag van het bedrijf zal terecht komen bij noordelijke bedrijfstakken. Dit betekent een blijvend effect van ongeveer 500 manjaren. Voorts zal er een blijvend effect uitgaan van de consumptieve vraag van gezinshuishoudingen die naar het Noorden zullen zijn verhuisd, zowel via de Centrale Directie zelf als via migratie van buiten het Noorden in verband met een aantal overgeplaatste, maar niet meer bezette arbeidsplaatsen.

Schat men de totale migratie naar het Noorden bij een integrale overplaatsing van de Centrale Directie op ruim 3.000 beroepsbeoefenaren (ruim 2.000 van de Centrale Directie en 1.000 overige migranten) dan zal er in prijzen van 1970 bij benadering een consumptie-effect zijn van f. 50 mln. per jaar. Via kengetallen, ontleend aan het FNEI-structuurmodel, betekent deze consumptietoename een werkgelegenheidsvermeerdering van ruim 900 personen.

De afgeleide werkgelegenheid zal derhalve in totaal ongeveer 1.400 arbeidsplaatsen bedragen bij de zojuist aangegeven migratieveronderstelling van in totaal 60%. Indien alle PTT-ers mee zouden komen — wat een volstrekt onaannemelijk uitgangspunt schijnt te zijn — zal het consumptie-effect een werkgelegenheidsimpuls geven van ruim 1.500 arbeidsplaatsen, zodat dan de totale afgeleide werkgelegenheid ruim 2.000 arbeidsplaatsen zou bedragen. Niet onaanzienlijke aantallen dus, met name niet indien men zich realiseert dat deze effecten voornamelijk toegespitst zullen zijn op de regio's Groningen en Leeuwarden binnen het Noorden des Lands. De werkgelegenheid zal daar aanzienlijk toenemen, terwijl door de goede loonstructuur van de Centrale Directie — statistisch gezien — de loonachterstand in het Noorden ten opzichte van het nationale gemiddelde voor een belangrijk deel wordt ingelopen en zelfs nagenoeg dan wel geheel wordt weggewerkt als men uitsluitend de effecten beperkt tot de regio's rondom Groningen en Leeuwarden. Zowel kwalitatief als kwantitatief betekent de spreiding van rijksdiensten en dan met name de overplaatsing van de Centrale Directie dan ook een belangrijke verbetering van de werkgelegenheidsstructuur in het Noorden van het land, terwijl daarnaast de bouwnijverheid gedurende een bepaalde periode eveneens een goede stimulans ontvangt.

Wat betekent het verdwijnen van de Centrale Directie voor de gemeente Den Haag?

Om dezelfde benadering als voor het Noorden te verkrijgen werd de input-output-tabel voor de gemeente Den Haag globaal geregionaliseerd volgens de principes van de „Groningse methode”. Er werd een splitsing aangebracht van de afzet in die aan de eigen regio en in die naar overig Nederland. Van de industriële produktie zal slechts een zeer beperkt deel in Den Haag blijven; van de produktie van de dienstensector een aanzienlijk deel. Voorzichtigheidshalve — om er zeker van te zijn dat Den Haag niets te kort kwam — is een ruime vervlechting aangenomen tussen de bedrijven onderling in Den Haag, alsmede tussen Haagse bedrijven en gezinshuishoudingen van personeel van de Centrale Directie.

Van de op deze wijze verkregen „Groningse” Haagse tabel werd vervolgens de matrix van de structuurcoëfficiënten bepaald. De kostenmultiplicatoren gaven aan dat per 100 ambtenaren bij de Centrale Directie 9 andere personen el-

1) Een uitvoerige analyse van deze methodiek kan gevonden worden in het rapport: *Economische structuurschets Friesland, Drenthe, Groningen*, de eerste publikatie van de FNEI van februari 1974.

ders in Den Haag werkzaam zijn in verband met intermediaire leveringen aan de Centrale Directie. Dit komt overeen met de uitkomsten bij de noordelijke berekeningen. Het vertrek van de Centrale Directie uit Den Haag betekent een afgeleid verlies van ca. 500 arbeidsplaatsen voor het Haagse bedrijfsleven.

Daarnaast is er dan nog het effect van het verlies aan arbeidsplaatsen door de vermindering van de consumptieve bestedingen van de Haagse ambtenaren bij migratie. Gaat men uit van een migratiepercentage van 40 dan resulteert er een verlies van ruim 800 arbeidsplaatsen. Hierbij werd aangenomen dat de ambtenaren van de Centrale Directie voor 60% hun consumptie-goederen uit Den Haag betrekken. Voor het Noorden was dit 52%. Het percentage van 60 is ongetwijfeld veel te hoog, met name omdat Den Haag in tegenstelling tot het Noorden weinig voedingsmiddelen-industrie heeft, die aan de consumptie van gezins-huishoudingen levert. Hoe dit ook zij, het verlies aan arbeidsplaatsen zal bij benadering voor Den Haag in dezelfde orde van grootte liggen als de winst aan arbeidsplaatsen voor het Noorden des Lands.

En daarmee kom ik dan nu op het verschil in ontwikkelingsmogelijkheden tussen het Noorden en de agglomeratie Den Haag. Eerste berekeningen in het kader van het Integraal Structuurplan Noorden des Lands (het ISP) wijzen erop dat er in 1980 een aanzienlijk tekort aan werkgelegenheid zal zijn voor de dan aanwezige beroepsbevolking. Dit tekort is in deze eerste raming begroot op 50.000 arbeidsplaatsen, ondanks het feit dat bij deze prognoses rekening werd gehouden met een stijging van het aantal arbeidsplaatsen als gevolg van spreidingsactiviteiten in de orde van grootte van 4.000 tot 1980.

Verdeeld over de verschillende sectoren van het bedrijfsleven wordt verwacht dat in de periode 1973-1980 de primaire sector een achteruitgang van de werkgelegenheid te zien zal geven van ongeveer 11.000 arbeidsplaatsen, de secundaire sector van 10.000 arbeidsplaatsen, terwijl de dienstensector zal stijgen met 19.500 arbeidsplaatsen, waarvan 4.000 ten gevolge van spreidingsactiviteiten. Alles bij elkaar genomen in deze periode een daling van het aantal arbeidsplaatsen ter grootte van 1.500 bij een stijging van de beroepsbevolking met ruim 20.000 personen. Bij confrontatie van vraag en aanbod resulteert dan een tekort van 50.000 arbeidsplaatsen. Vergelijkt men deze cijfers met enige conclusies uit het rapport *De ontwikkeling van de Haagse economie op lange termijn: Planning for decline* van het Nederlandse Economisch Instituut van januari 1973, dan blijkt het volgende.

Uitgaande van dezelfde periode 1973-1980, waarbij 1980 berekend werd op basis van het regionale aandeel in de nationale werkgelegenheids-groei per bedrijfstak en de gemiddelde „differential shift” in de periode 1960-1969, wordt voor de agglomeratie Den Haag (GAB-gewest 's-Gravenhage, excl. Zoetermeer) een achteruitgang van de werkgelegenheid in de primaire sector verwacht van 1.300 arbeidsplaatsen, in de secundaire sector van ruim 4.300 arbeidsplaatsen en in de dienstensector een stijging van het aantal arbeidsplaatsen van 4.600. Per saldo dus een daling in deze periode van ongeveer 1.000 arbeidsplaatsen. In deze periode (1973-1980) werd voor de Haagse agglomeratie een daling aangenomen bij de overheid (incl. onderwjs en dienstplichtigen) van bijna 9.500 arbeidsplaatsen, wat een onwaarschijnlijk hoog aantal is, zelfs indien men uitgaat van de te spreiden aantallen arbeidsplaatsen (8.455 arbeidsplaatsen) vanuit Den Haag naar de rest van Nederland volgens de aankondiging van 1 maart 1974. De groei van de overheidssector is immers in de laatste twee jaren weer wat aangetrokken en de langere-termijnramingen van de rijksoverheid gaan uit van een procentueel accrès van 2 bij het burgerlijk rijkspersoneel. Aan de lage kant gerekend betekent dit voor de Haagse agglomeratie minimaal een jaarlijkse toeneming van 600 à 700 arbeidsplaatsen bij de rijksoverheid. In de prognoseperiode tot 1980 wordt het dan een

stijging van minimaal 4.500 arbeidsplaatsen, waardoor de overplaatsing van arbeidsplaatsen in de eerste fase in feite voor de gemeente Den Haag maar neer zal komen op ongeveer de helft van het aangekondigde aantal van 8.455.

De conclusie uit het NEI-rapport, dat voor de ontwikkeling van de werkgelegenheid in de nijverheid in de Haagse agglomeratie geen grootse ontwikkeling valt te voorzien 2) kan geheel onderschreven worden.

De uitkomst van de NEI-berekening via de „shift-and-share”-analyse met betrekking tot de dienstensector, met name voor zover het de overheid betreft, lijkt een onderschatting te zullen worden. In de periode 1970 t/m 1973 steeg de werkgelegenheid bij de overheidssector in de Haagse agglomeratie zelfs al weer met ruim 2.200 arbeidsplaatsen. Per saldo gaat het in Den Haag beslist niet slechter (eerder iets beter) dan in Amsterdam en Rotterdam, steden die momenteel eveneens arbeidsplaatsen verliezen in bepaalde onderdelen van de sectoren van de nijverheid en diensten en die hun bevolking (en dus ook hun beroepsbevolking) in de afgelopen jaren hebben zien verschuiven naar gebieden om de steden, in meerdere of mindere mate binnen de agglomeratie.

De bevolking van de agglomeratie Den Haag groeide in de afgelopen 25 jaren met bijna 44.000 personen 3) (op 1 januari 1950: 693.751; op 1 januari 1975: 737.701). In de periode 1950-1965 bedroeg de groei ruim 100.000 personen. In 1966 zette een daling in. In de periode 1966-1975 bedroeg deze daling ruim 57.000 personen. Ondanks deze daling in de laatste jaren wordt toch nog steeds verwacht dat er in de periode tot 1980 een tekort aan ruimte zal zijn voor 14.500 te bouwen woningen. Dit tekort zal vermoedelijk nog aan de optimistische kant zijn. Immers, de woningbehoefte zal in de periode tot 1980 volgens ramingen van een commissie onder voorzitterschap van Ir. N. Buijsert ongeveer een tekort vertonen dat ligt tussen de 15.000 en 20.000 woningen, ondanks de bouwactiviteiten in Zoetermeer.

De opmerkingen van minister Gruijters over rijzende stedelijke problematiek, verval in de binnenstad, toenemend ruimtebeslag en bewegzieke cultuur gelden dan ook overkort voor de gemeente Den Haag, die eerder — volgens de bewoordingen van de minister — een groot stuk bewoning zou moeten trachten aan te trekken in plaats van economische activiteiten en meer in het bijzonder in plaats van overheidsgebouwen. Het spreiden van werkgelegenheid vanuit de agglomeratie zou ongetwijfeld de veel te lange lijst van woningzoekenden aanmerkelijk kunnen inkorten.

Zou men de „shift-and-share”-analyse, die gebruikt is voor de Haagse prognose, toepassen op de provincie Groningen in vergelijking tot bijvoorbeeld Nederland voor de periode 1960-1970, dan zien we het volgende.

De werkgelegenheid in de sector bedrijven in Nederland is in de periode 1960-1965 toegenomen met 303.000 manjaren en in de periode 1965-1970 met 143.000 manjaren. In Groningen gelden voor de beide perioden resp. + 11.000 manjaren en -9.300 manjaren. Op basis van de nationale ontwikkeling zou bij handhaving van het aandeel de werkgelegenheid in Groningen gegroeid moeten zijn in de periode 1960-1965 met 11.900 arbeidsplaatsen en in de periode 1965-1970 met 5.800 arbeidsplaatsen. De realisatie in de periode 1960-1970 is dus 16.000 arbeidsplaatsen minder geweest dan bij handhaving van het aandeel. Zou men op deze basis de prognose voor 1980 hebben gemaakt voor de provincie Groningen en voor het Noorden van het land dan zou het tekort aan werkgelegenheid nog duidelijker aan de dag getreden zijn dan al eerder door mij werd aangegeven. Prognose-methodieken moeten dan ook zeer kritisch worden bekeken op hun uitkomsten, zoals door de Regionale Raad voor de Arbeidsmarkt voor de provincie Zuid-Holland als

2) Blz. 3.50 van deel I van het NEI-rapport.

3) Blz. 2.36 van deel I van het NEI-rapport voor de periode tot 1972. Voor de meest recente jaren eigen aanvullende berekeningen.

reactie op de „shift-and-share-analyse” ook reeds werd opgemerkt. Duidelijk blijkt in ieder geval wel, dat — wil men het Noorden op een enigszins redelijke manier „laten blijven”, —, maatregelen als spreiding van rijksdiensten niet gemist kunnen worden.

Consequenties voor de ambtenaren

Nu nog even iets over enkele consequenties voor de ambtenaren, die worden overgeplaatst. Ik zou dan allereerst willen wijzen op het financiële aspect van de overplaatsing: een spreidingsstoelgeregule van bruto f. 6.750, die momenteel qua hoogte nog ter discussie staat en vermoedelijk nog wel groter zal worden, herinrichtingskosten ter hoogte van maximaal 12% van het bruto jaarsalaris, integrale vergoeding van de verhuiskosten en nog enkele andere vergoedingsmogelijkheden gedurende een bepaalde periode in verband met pensiekosten, huur e.d. Een recent onderzoek van de Rijks Psychologische Dienst 4) onder de overgeplaatste ambtenaren van alle tot 1973 gespreide diensten heeft uitgewezen dat 86% van hen een dergelijke financiële regeling als een goede tegemoetkoming beschouwt.

Ditzelfde rapport gaat ook in op de nieuwe huisvesting van de overgeplaatste ambtenaren. Niet minder dan 86,5% van de overgeplaatsten zegt erop vooruit te zijn gegaan. Meer dan de helft noemde zelfs geen enkel negatief punt over de nieuwe woning. Dit gunstige oordeel over het nieuwe huis is niet zo verwonderlijk als men weet dat voor vele overgeplaatste ambtenaren de verplaatsing een verhuizing naar een ander, dikwijls hoger gewaardeerd type huis betekende. Het relatief hoge gemiddelde loon van de ambtenaren van de Centrale Directie maakt het aannemelijk te veronderstellen dat een verschuiving naar de ééngezinshoning hier zeker het geval zal zijn. Meer dan tweederde van de ondervraagden is tevens van mening dat men niet duur woont in verhouding tot het huidige wooncomfort: men oordeelt positief over het bedrag dat men thans voor het wonen moet uittrekken. Het aantal bezitters van koopwoningen is belangrijk toegenomen, namelijk van 10% naar 23%. Was men al eigen woningbezitter dan vermeldde 50% dat de verkoop van het eigen huis financieel voordelig was uitgevallen, terwijl 20% er niet op vooruit of achteruit was gegaan. Eenzelfde percentage zei er op achteruit gegaan te zijn.

Niet alleen over het huis, ook over de directe woonomgeving was men in meerderheid goed te spreken. Niet minder dan 73% denkt hierover positief tot zeer positief. Ook de ruimere woonomgeving (recreatieve voorzieningen en voorzieningen in de sociaal-culturele sfeer) kreeg wel de algemene goedkeuring. Houdt men rekening met het feit dat de centrale plaats, die de arbeid in het leven inneemt, steeds meer wordt overgenomen door de vrije tijd (gesignaleerd door de jongste werkgelegenheidsnota van minister Boersma en in een recent onderzoek van het sociologisch instituut in Utrecht) dan zou de overplaatsing op een wat langere termijn gezien wel eens als een weldaad ervaren kunnen worden. Overigens kan het overbrengen van het kwalitatieve aspect van een woon- en leefklimaat eigenlijk niet verbaal geschieden, maar veel beter door een serie bezoeken.

Uiteraard zijn er bij de overplaatsing met name problemen wat betreft de schoolgaande en overige nog thuis verblijvende kinderen. Uit het rapport van de Rijks Psychologische Dienst komt dit ook duidelijk naar voren. Dit is echter een veel algemener probleem, want kinderen zijn doorgaans, wat het verhuismotief ook geweest moge zijn,

tegen een dergelijke verandering. Dus elk verhuizend gezin kent deze moeilijkheden. En daarom is het misschien goed — om de zaak in meer juiste proporties te zien — te eindigen met het onder de loep nemen van het totale aantal verhuizingen in Nederland.

In 1973 verhuisden er in Nederland naar een andere gemeente in totaal 717.000 personen, waarvan 128.000 gezinshoofden, 282.000 echtgenoten en kinderen en 306.000 afzonderlijk migrerende personen. Verhuizingen binnen een gemeente zijn bij deze aantallen buiten beschouwing gebleven. Onder de 128.000 gezinshoofden bevonden zich in 1973 9.600 ambtenaren met 22.500 echtgenoten en kinderen.

Stelt men nu even gemakshalve dat verhuizingen binnen een economisch-geografisch gebied in ieder geval als vrijwillige verhuizingen kunnen worden aangemerkt (doorgaans dezelfde werkgever, zowel voor de man als voor de vrouw indien zij eveneens een dienstbetrekking vervult en doorgaans ook dezelfde middelbare scholen voor opgroeiende kinderen, alsmede het behoud van vriendenkring e.d.) dan betreft het hier maximaal 287.000 personen.

Dit betekent dat 430.000 personen (waarvan ruim 75.000 gezinshoofden) in 1973 verhuisd zijn over een grotere afstand, met naar verwachting: nieuwe werkgever, vaak nieuwe pensioenaanspraken, nieuwe middelbare scholen enz. Nu zijn laatstbedoelde verhuizingen in het algemeen niet gedwongen geweest, maar of ze allemaal als vrijwillige verhuizingen gekenschetst kunnen worden, is uiterst discutabel. Ik zou de verhuizingen liever als volgt willen indelen:

- verhuizingen op *initiatief van de werkgever*: overplaatsing van het werk, verlaten van dienst- en ambtswoningen;
- verhuizingen op *initiatief van het gezin*: verhuizing binnen een economisch-geografisch gebied, in de regel volgens woonfactoren;
- verhuizingen op *initiatief van de werknemer*: verandering van werkkring, gepaard gaande met verplaatsing van het ene naar het andere economisch-geografische gebied.

De laatste groep is verreweg het grootst. Verandering van werkkring is een ingrijpende zaak, die men in het algemeen pas ter hand zal nemen als men werkloos is geworden of als de satisfactie van de huidige werkkring niet meer voldoet of als het carrière-perspectief van de nieuwe baan aanmerkelijk gunstiger is. Er zijn weinig mensen die over grote afstand gaan verhuizen omdat ze daar plotseling behoefte aan hebben.

Dit impliceert dus eigenlijk dat een overplaatsing, waarbij een element van vrijwilligheid in de overlegsfeer is ingebouwd, in wezen minder ingrijpend is dan een verhuizing op initiatief van de werknemer, omdat een overplaatsing tot stand komt met behoud van dezelfde werkkring en dezelfde pensioenaanspraken, terwijl bovendien de financiële tegemoetkoming in het algemeen beter is.

De vele verhuizingen om der wille van het brood zijn naar mijn mening de meest ingrijpende en tegelijkertijd de meest gedwongen verhuizingen die in de praktijk kunnen voorkomen. Voor mijn gevoel krijgen deze verhuizingen momenteel iets te weinig aandacht.

A. Jelsma

4) *Verslag van een onderzoek naar de consequenties voor de ambtenaren en hun gezinsleden, betrokken bij de spreiding rijksdiensten, deel 1, De overgeplaatsten*, Rijks Psychologische Dienst, februari 1974.

Met „ESB” een beter economisch-politiek inzicht

Spreidingsbeleid: een vergissing

PROF. IR. N. A. DE BOER

Als ik een andere koers voorsta dan een spreidingsbeleid dan zal die niet zodanige resultaten opleveren dat men er elders in Europa van zal opkijken. Er is niet zoveel speelruimte, dat er opzienbarende afwijkingen van een spreidingsgedachte kunnen optreden, maar ze zijn groot genoeg voor het nadrukkelijk bepleiten van een ander beleid.

Het spreidingsbeleid beoogde een meer evenwichtige verdeling van de bevolking over ons land en daarmee een meer evenwichtige verdeling van welvaart en welzijn¹⁾. Het spreidingsbeleid moest voorzien in stimulering van economisch achtergebleven gebieden en ontlasting van het overvolle Westen. Het spreidingsbeleid volgens de *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* is geformuleerd in een tijd, waarin een sterke groei van het aantal arbeidsplaatsen in het Westen opviel en waarin we in de veronderstelling verkeerden dat Nederland in het jaar 2000 ongeveer 20.000.000 inwoners zou tellen.

De beleidsinstrumenten waren overigens beperkt. Des te opmerkelijker is het, dat ze volstrekt ongecoördineerd werden aangewend en dat ze onvoldoende werden benut. De beleidsvoornemens konden ook daarom makkelijk doorkruist worden door allerlei ontwikkelingen die niet bij het spreidingsbeleid waren voorzien.

Nu we onder gewijzigde omstandigheden en bij nieuwe inzichten nog steeds met spreidingsbeleid en meer evenwichtige verdeling van de bevolking geconfronteerd worden is het ook nog steeds nodig ons af te vragen of doelen en middelen wel juist en gerechtvaardigd zijn.

Het woord evenwichtig kan misleidend zijn. Men zou kunnen denken aan een goed evenwicht tussen verstedelijkt en landelijk gebied, maar in de *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* is met meer evenwichtige verdeling een meer gelijkmatige verdeling van de bevolking bedoeld.

De situatie is op tal van punten gewijzigd. Niet alleen zijn 4.000.000 van de 20.000.000 inwoners in de mist verdwenen, ook de ruimtelijk-economische positie van het Westen bleek overschat. Zo biedt de Randstad weliswaar de beste condities voor wat ik gemakshalve hoogwaardige werkgelegenheid zal noemen, maar internationaal gezien zijn die niet indrukwekkend.

Kwaliteit leefklimaat

Als onderdeel van het streven naar welzijn kwam in de ruimtelijke ordening de nadruk steeds meer te liggen op de kwaliteit van het totale leefklimaat en daarbinnen vooral op zorg om de kwaliteit van de biosfeer. Een van de gevolgen is dat we zeer kritisch staan tegenover de zogenaamde welvaartsbronnen. Onze voorkeur gaat uit naar werkgelegenheid die het milieu niet belast, oentplooingskansen biedt voor een relatief hoogontwikkelde bevolking, werkgelegenheid waarvan we de producten of diensten positief beoordelen en

die een behoorlijk inkomen verzekert. Dat is nogal wat. We zien bovendien graag een gering ruimtebeslag.

De noodzaak van werkgelegenheid in het algemeen en het afwijzen van (nieuwe) werkgelegenheid die op welke wijze dan ook ons welzijn aantast, brengt met zich mee, dat we voor uitzonderlijk goede vestigingsvoorwaarden en ontwikkelingsmogelijkheden moeten zorgen. Het goede klimaat voor bedrijvigheid die aan zulke hoge eisen moet voldoen, is in het algemeen alleen te vinden in grote, goed functionerende stedelijke concentraties. Daarin kunnen het agglomererende netwerk en de communicatiemogelijkheden tot stand komen die daarvoor nodig zijn. Lambooy noemde dat in zijn inleiding het geurbaniseerde produktieniveau van hoge kwaliteit.

Op welzijn gericht beleid betekent zuinig omspringen met welvaart. Een aantal welvaartsbronnen komt immers niet meer in aanmerking.

In de grote stedelijke concentraties vormt de gewenste hoogwaardige bedrijvigheid de top van een zo groot mogelijke keuze aan werkgelegenheid binnen handbereik van een grote bevolking.

Stedelijke ontwikkeling welzijnsbevorderend

Een opmerking en een vraag. De opmerking luidt, dat zij die bang zijn voor grote steden troost kunnen putten uit de gedachte, dat steden die we ook in een Europees kader zeer groot zouden noemen voor zover we kunnen nagaan, niet tot de Nederlandse mogelijkheden behoren. De vraag die opkomt is, of het perspectief van grote stedelijke ontwikkelingen niet in strijd komt met streven naar welzijn in de zin van zich geestelijk en lichamelijk welbevinden. Grote stedelijke concentraties kunnen in ons land welzijnsbevorderend zijn. Natuurlijk onder allerlei voorwaarden wat hun opbouw en inrichting betreft.

Dezelfde gunstige keuzemogelijkheden die de grote stad op het punt van werkgelegenheid kan verschaffen, biedt ze ook wat de meest uiteenlopende voorzieningen betreft. Dat geeft aan grote groepen van de bevolking gunstige kansen om kennis te maken met en deel te hebben aan een stedelijke cultuur en maatschappelijke manifestaties die anders buiten bereik zouden blijven en die hun invloed veel verder uitdragen dan de stad waarin ze bestaansrecht hebben. Maar het huidige stedelijke milieu schiet tekort en het zal moeite genoeg kosten om in ons land enkele grote stadsgewesten goed te laten functioneren.

Het blijft de komende decennia nodig een zeer groot aantal woningen te bouwen en daarvoor zullen we geschikte plaatsen moeten vinden. Hoe meer we die woningen uitzaai-

1) Het spreidingsbeleid omvat meer dan de spreiding van rijksdiensten. Het totale beleid is mijn onderwerp. Ik spits het niet toe op de rijksdiensten.

en, des te groter de aantasting van open gebied. Hoe meer we ze concentreren, des te groter de kansen in de nog resterende open gebieden voor succesvolle landschapsreconstructie, natuurbouw en natuurbehoud. (Terzijde: op zich zelf eist stedelijk bouwen minder ruimte dan landelijk bouwen)

Ik wil u niet een toekomstbeeld aanpraten waarbij slechts grote stedelijke concentraties mogen bestaan naast een uitgestrekt platteland. Afgezien van het feit dat het onmogelijk is, is het ook niet wenselijk. Dat het onmogelijk is, is duidelijk in verband met de historisch gegroeide uitgangssituatie. We hebben te maken met een enorm aantal en een grote spreiding van steden, stadjes en dorpen. Het is ook niet wenselijk, als we tenminste een zo groot mogelijke variatie in karakteristieke milieus nastreven. Dan hebben we niet alleen grote steden nodig maar ook veel kleine dorpen en minuscule stadjes en alles wat daartussen ligt. Maar die kleine dorpen en stadjes moeten dan wel echt klein blijven en die grote steden echt groot zijn. Nu wordt het beeld dus wat genuanceerder. Tegenover spreiding stel ik enkele flinke steden en agglomeraties in andere regio's en voor de rest zeer beperkte groei en op de plaats rust.

Ongelijkmatige verdeling

Een beter op welvaart en welzijn afgestemd ruimtelijk beeld vereist niet een gelijkmatiger, maar juist een minder gelijkmatige verdeling van de bevolking over ons land. Het is niet zo revolutionair, maar het zal toch een enorme bestuurlijke inspanning vergen om een op dat beeld gericht beleid handen en voeten te geven. Er blijven genoeg vragen over: ze betreffen bijvoorbeeld het stedelijk milieu en de uitbreidingsmogelijkheden van de stedelijke concentraties, vooral die in het Westen.

Als ik wat generaliseer, kan ik zeggen, dat er grote onvrede bestaat met het stedelijk woonmilieu. Gaat het dan wel aan, planologische voorstellen te doen waarbij zeer grote aantallen mensen veroordeeld worden in steden te wonen? We moeten maar toegeven, dat we in de woningbouw en de stedebouw in het algemeen niet tot grote prestaties zijn gekomen. Maar er is optimisme te onlenen aan het feit, dat we juist nu bij talrijke projecten zowel voor nieuwe uitbreidingen als in de binnensteden een kwaliteitsverbetering waarnemen. Ik verwijs ook naar de stimulerende belangstelling van de overheid voor het woonmilieu.

Maar de „volte” dan in de Randstad? Is die geen belemmering om de daar liggende concentraties uit te breiden? Onmiskkenbaar is de ernstige industriële congestie in het Waterweggebied. Overigens is de „volte” niet te begrijpen uit de verhouding tussen bebouwd en onbebouwd gebied 2). Het gevoel van overbevolking wordt, geloof ik, vooral veroorzaakt door de beklemming van monotone, onoverzichtbare woonwijken en de onmogelijkheid aan die benauwenis te ontsnappen.

In de Randstad is de volte niet het probleem van te weinig ruimte, maar de groene gebieden zijn onvoldoende toegankelijk, ze hebben in de onmiddellijke omgeving van veel woongebieden onvoldoende opvangcapaciteit. Dat geldt niet alleen in de zin van een tekort aan recreatieve mogelijkheden, er is ook een tekort aan verstrooiingsmogelijkheid, belevingswaarde en herbergzaamheid. Ondanks de kostelijke miniaturen die er te vinden zijn, schiet het open Hollandse

landschap blijkbaar tekort als tegenhanger van een stedelijk dicht bevolkt gebied.

Maar nogmaals: er is niet zozeer een tekort aan vierkante kilometers. Een grootscheepse landschappelijke reconstructie — in elk geval nodig — kan dan ook gepaard gaan met het ontwikkelen van nieuwe nederzettingen binnen de bestaande stadsgewesten. Geconcentreerde laagbouw verpakt in groen. Er zijn gebieden die om hun landschappelijke of natuurhistorische waarde onaantastbaar moeten zijn, maar er zijn ook terreinen die minder betekenis hebben en waar een goed opgezette en met groen afgewerkte nederzetting een verbetering in plaats van een verslechtering van het totale fysisch-biologische milieu kan betekenen.

Tot zover over stedelijke uitbreidingen. Het is duidelijk dat er nog heel wat voorwaarden geformuleerd kunnen worden voor zaken als de woonomgeving enerzijds en een gewestelijke grondpolitiek anderzijds. Ik moet nog ingaan op de vraag, of we met het geschetste model als uitgangspunt de regio's buiten het Westen niet in de steek laten. Als de overheid een ruimtelijke visie ontwikkelt voor het gehele land, dient deze te worden gevolgd door regionale programma's. Voor alle regio's moeten binnen het kader van de algemene visie de regionale ontwikkelingsmogelijkheden worden benut. Het is overbodig te zeggen, maar om vooral geen misverstand toe te laten: natuurlijk moeten er ook buiten de stadsgewesten van de Randstad belangrijke concentraties verder worden ontwikkeld. (Het afremmen en afgrazen van één gebied, de Randstad, zonder dat daarvan het positief effect op de andere duidelijk is, is als beleid echter niet helemaal voldoende.) Het feit dat de belangrijkste welvaartsbronnen merendeels in één hoek van een land geconcentreerd zijn, hoeft op zich zelf geen belemmering te zijn voor een eerlijke verdeling van de welvaart over het hele land.

Samenvatting

Een spreidingsbeleid tast de grote bevolkingsconcentraties aan die we juist uit moeten bouwen ter wille van het klimaat voor de gewenste welvaartsbronnen. Een spreidingsbeleid doet daarmee afbreuk aan de welvaart van het land als geheel. Spreiding van welvaartsbronnen is niet een noodzakelijke voorwaarde voor een eerlijke verdeling van welvaart. Spreiding van bevolking is geen middel om welzijn te bevorderen.

Bij een goede inrichting van stedelijke gebieden kunnen sterkere concentraties van stedelijke activiteiten enerzijds en een uitgestrekt tot rust komend platteland anderzijds een betere bijdrage tot het welzijn leveren dan mogelijk zou zijn binnen het kader van een spreidingsbeleid.

Tenslotte herhaal ik in andere woorden wat ik in het begin zei: We werken niet met een blank papier. Er is een uitgangssituatie. Evenmin als we onbeperkt kunnen spreiden, kunnen we naar hartelust concentreren. Integendeel, de mogelijkheden zijn nogal beperkt.

N. A. de Boer

2) Ook Lambooy heeft erop gewezen, dat we met betrekking tot de Randstad niet van congestie kunnen spreken.

Schakel bij vacatures voor leidende functies steeds ESB in: in vrijwel elk groot bedrijf wordt dit blad veelvuldig gelezen.

Advertentie-opdrachten te richten aan:

ADVERTENTIE-AFDELING ESB, POSTBUS 42, SCHIEDAM, TELEFOON (010) 26 02 60

Zijn de sociale gevolgen van de spreiding van rijksdiensten aanvaardbaar?

PROF. DR. A. J. HENDRIKS

Aan de sociale aspecten van een maatschappelijk verschijnsel wordt nogal eens pas aandacht geschonken nadat individuen luidkeels kenbaar hebben gemaakt dat over hen dreigt te worden heengewalst. De overheid heeft zijn eigen rationaliteit van doeleinden en instrumenten van beleid. Deze rationaliteit loopt niet altijd evenwijdig met de rationaliteit van wensen en mogelijkheden op het individuele vlak. Van tijd tot tijd treedt dit gebrek aan harmonie schrijnend aan het daglicht. Bedacht moet worden dat, naarmate meer aan onderwijs en persoonlijkheidsvorming in onze samenleving wordt gedaan, de frequentie van dergelijke confrontaties zal toenemen, tenzij het overheidshandelen meer op deze tendensen gaat inspelen. Maar hoe doet men zoiets? Is dit niet het probleem van de sociale aspecten van de spreiding van rijksdiensten niet alleen, maar van zoveel andere overheidsacties, bijv. de stadsvernieuwing, de metro-aanleg; hoe behandel je dan als overheid die sociale dimensie?

Het is niet doenlijk hiervoor een recept te geven in twintig minuten, gesteld dat mij dit mogelijk zou zijn. Aangezien evenwel aan mij gevraagd is over dit thema ter inleiding op de discussie enkele gedachten te geven, zou ik uw aandacht willen vragen voor drie onderwerpen, namelijk: wat zijn sociale aspecten?; vervolgens de structuur van de individuele migratiebeslissing en tenslotte het inspelen van de overheid hierop.

Wat zijn sociale aspecten?

In hetgeen volgt, wordt over deze aspecten gehandeld zonder een waterdichte definitie. Kort en zakelijk gesteld treedt ieder mens op in een aantal samenlevingsverbanden. Niet ieder participeert in alle samenlevingsverbanden en niet ieder participeert met eenzelfde intensiteit. Men heeft zijn rol als staatsburger, lid van het gezin, deelgenoot van een arbeidsgemeenschap, lidmaatschap van een kerk, van een politieke partij, een maatschappelijke organisatie, een sportvereniging enz. Men heeft ook zijn meer informele samenlevingsverbanden: de burens, vrienden- en kennissenkringen. Tenslotte zijn er de zeer vluchtige relaties tot leveranciers, toevallige gesprekspartners en andere schepen die in de nacht voorbijgaan.

Deze betrekkingen tussen individu en samenlevingsstructuren bezitten een vraagkant en een aanbodkant. De vraagkant wordt bepaald door de persoonlijke kenmerken van het individu: zijn geslacht, leeftijd, opvoeding, onderwijs, normen, waarden en verwachtingen, inkomenspositie enz. De aanbodzijde hangt samen met wat zich in de wereld, waarin zijn leven zich afspeelt, in een bepaald tijdsbestek aandient aan mogelijkheden om in zijn behoeften ten aanzien van samenlevingsstructuren te voorzien. Vragen dus zoals: zijn er de scholen, die mijn kinderen zouden willen bezoeken; vind ik de kennissen, die ik me wens enz.

Doordat de individu, waarover gesproken werd, geen tinnen soldaatje is, maar zich constant in een proces van ver-

andering bevindt, doordat de samenlevingsstructuren zich in de tijd evenmin onveranderlijk betonen, is de kans dat vraag- en aanbodaspecten in een duurzaam optimale verhouding verkeren gering. Veelvuldig voorkomende leefbaarheids- en welzijnsacties zijn hier de symptomen van.

In het licht van het voorafgaande kan worden gesteld dat de sociale aspecten van het vraagstuk van de spreiding van rijksdiensten klaarblijkelijk ten minste bestaan uit de volgende componenten.

Ten eerste uit de individuele binding aan de concrete samenlevingsverbanden in de woonregio. De binding dus aan de concrete rijksdienst waar men werkt; aan de concrete familie- en kennissenkring, waarvan men deel uitmaakt enz. Deze bindingen aan samenlevingsverbanden zijn niet alle even sterk; ze blijven ook niet voor ieder persoon gedurende zijn gehele levenscyclus dezelfde en ze verschillen tenslotte nog naar de differentiatie in de persoonskenmerken van de individuen.

Ten tweede hebben de sociale aspecten betrekking op de aanbodzijde van de concrete samenlevingsorganen zowel in de oorsprongsregio als in de regio van bestemming. De regio van bestemming is daarbij in het voordeel of in het nadeel, maar wordt zelden juist getaxeerd. Men heeft een beeld dat te gunstig is of te ongunstig, omdat informatie over hoe het daarginds werkelijk is, ontbreekt, of omdat de overkomende informatie gefilterd wordt in een selectieproces, waarbij alleen de tonen die men horen wil de luidspreker verlaten.

Tenslotte worden de sociale aspecten in hun aard en kwaliteit mede bepaald door de dynamiek van de veranderingen, die zowel de samenlevingsverbanden als de individuen in de loop van de tijd doormaken. Ten einde het vraagstuk van de sociale aspecten van de spreiding van rijksdiensten in dit beperkte bestek hanteerbaar te houden, zal deze dynamiek, hoe interessant ook, buiten beschouwing worden gelaten.

De twee eerstgenoemde componenten, namelijk die van de individuele bindingen en de infrastructuur der samenlevingsverbanden, zijn wel geschikt voor enig uitdiepen en wel door de individuele migratiebeslissing nader in beschouwing te nemen.

De structuur van de migratiebeslissing

We gaan daarbij uit van een vrije, voor de individu autonome beslissing. In het licht van het voorgaande betekent een zodanige vrije beslissing dat in geen enkele relatie tussen de individu en enig samenlevingsverband een essentiële verandering is opgetreden of dreigt op te treden. Er is dus geen sprake van verhuizing, omdat de arbeidsgemeenschap, waartoe men behoort zich verplaatst of omdat het gezinsverband bedreigd wordt indien werkende echtgenotes niet het gezin boven de eigen werkkring stellen.

Gezien de discussies over de vrijwilligheid als basis voor de

overplaatsing van rijksambtenaren is het gewenst hier even bij stil te staan. Voor de meeste mensen is de relatie tot de arbeidsgemeenschap er één van grote betekenis. Indien die arbeidsgemeenschap wordt verplaatst, is er geen sprake meer van een honderd procent vrijwilligheid van de migratie. Men wordt in min of meer sterke mate exogeen beïnvloed. De beslissing is niet autonoom. Omgekeerd is het evenmin juist bij de spreiding van rijksdiensten te spreken van een honderd procent gedwongen migratie. In zo'n geval is er immers geen enkele ruimte voor het afwegen, dat essentieel is voor het beslissingsproces.

Voor de meeste mensen ligt de bij spreiding van rijksdiensten van hen gevraagde migratiebeslissing ergens tussen vrijwillig en gedwongen. Een ambtenaar met een, vanuit de betrokken rijksdienst gezien, ruime externe arbeidsmarkt zal de van hem gevraagde beslissing minder als afgedwongen ervaren dan de ambtenaar die in het bedrijf tot een specialist is geworden.

Overigens is het goed zich te realiseren dat onder alle ooit

plaatsgevonden hebbende migraties de frequentie van het aantal volledig vrije migraties niet bijzonder hoog is en nooit is geweest.

Terugkerende tot het geval van de vrije beslissing is duidelijk dat een positieve migratiebeslissing tot stand zal komen onder de verwachting, dat de uiteindelijke eindtoestand als geheel verkieslijker is dan de situatie thans. Deze verwachting sluit twee elementen in, namelijk de behoefte aan verbetering van de levensomstandigheden en de communicatie tussen oorsprongs- en bestemmingsgebied.

Het verlangen naar verbetering van levensomstandigheden heeft niet uitsluitend in materiële zin te worden geïnterpreteerd. Niet alleen verhoging van het inkomen, ook de behoefte aan veiligheid en gezondheid of grotere mogelijkheden van individuele ontplooiing zijn veel voorkomende motieven.

Voorts is verbetering van de levensomstandigheden een relatief begrip. De vraag is ooit gesteld of men migreert omdat het in het oorsprongsgebied relatief zo slecht of in het

De vakgroep Bedrijfsinformatica en Accountancy van de Faculteit der Economische Wetenschappen vraagt

twee wetenschappelijke medewerk(st)ers

voor het onderwijs in propaedeutisch en voortgezet boekhouden c.a. en het verrichten van onderzoek.

Belangstellenden moeten bereid zijn een deel van hun werkzaamheden te verrichten bij de avondopleiding. De data van indienstreding zijn 1 augustus en 1 september 1975.

Vereist is het doctoraalexamen in de economische wetenschappen, gecombineerd met een tentamen voortgezet boekhouden c.a. of met de akte boekhouden m.o., handelswetenschappen m.o. of S.P.D. Onderwijservaring strekt tot aanbeveling.

Uw sollicitatie kunt u, binnen 10 dagen, richten aan drs. C. A. Koopman, Secretaris van de vakgroep Bedrijfsinformatica en Accountancy, kamer 3127, Burgemeester Tellegenhuis, Jodenbreestraat 23, Amsterdam, onder nummer 363K die tevens op maandag, woensdag en vrijdag inlichtingen verstrekt (tel. 020 - 525 4265).

Bij diens afwezigheid verstrekt drs. A. van den Bergh (tel. 020 - 525 4266) inlichtingen.

Universiteit van Amsterdam

bestemmingsgebied relatief zo goed is. Deze vraag voert naar de objectieve kenmerken van oorsprongs- en bestemmingsgebieden. In de ruimte blijken zich bepaalde migratiepatronen af te tekenen: bijv. van gebieden met grote naar gebieden met geringe werkloosheid; of van gebieden met weinig naar gebieden met veel natuurschoon; of vanuit de stad naar het platteland. Aan de hand hiervan kan men hypothesen vormen over het werkzaam zijn van expulsie- en van attractiefactoren.

Deze overigens macro-analytische uitweiding dient ter adstructie van de betekenis van de tweede factor in de migratiebeslissing, namelijk de communicatie. Of een bepaald gebied een potentieel bestemmingsgebied is of niet hangt in hoge mate samen met de communicatie van kennis over dat gebied. Indien het met name attractiefactoren zijn, welke het migratiepatroon in een land op een bepaald gebied richten, kan men er meestal van verzekerd zijn dat de met betrekking tot dat gebied overgedragen informatie zeer positief is. Bij een migratiepatroon, vooral steunend op expulsiefactoren, zal negatieve of in het geheel geen informatie over een gebied leiden tot geringe daarop gerichte migratiestromen. Onjuiste informatie over een bestemmingsgebied kan de individuele migrant brengen tot beslissingen, waarvan hij de rekening later in de vorm van grotere aanpassingsmoeilijkheden krijgt gepresenteerd.

Het zijn dus de wens tot verbetering van levensomstandigheden en de beschikbare informatie over potentiële vestigingsgebieden, welke de individuele migratiebeslissing structureren, waarbij het goed is zich te realiseren de grote verscheidenheid aan potentiële migranten. Onderzoekingen hebben aan het licht gebracht dat de animo voor migratie verschilt per beroepsgroep, per opleidingsniveau, per leeftijd, per woonplaats enz. Ook zijn er tussen deze categorieën appreciatieverschillen voor elke bestemmingsregio. Zo is de grote stad heel vaak attractief voor jonge mensen terwijl rustieke plattelandsdorpen in trek zijn bij gezinnen met hogere inkomens. Voorbeelden ter adstructie van het voorafgaande zijn er te over.

De keuze uit alternatieven

In de tijd gezien kan men de individuele migratiebeslissing indelen in een drietal fasen. De eerste fase is de beslissing om de huidige woon- en werkplaats te verlaten. De tweede fase wordt ingenomen door het zoeken naar andere, nieuwe mogelijkheden. De communicatie tussen regio's is in het bijzonder in deze tweede fase van belang.

De derde fase is het keuzeproces uit één of meer in aanmerking komende alternatieven. Het is een rationalisatie, die in de praktijk niet vaak zo duidelijk aan de dag treedt, maar men kan zich voorstellen dat bij een belangrijke stap als verhuizen naar een andere streek vele mensen toch aan zoiets doen als een kosten-batenanalyse. Men zal de voordelen en nadelen van alternatieve mogelijkheden tegenover elkaar stellen; althans de voor- en nadelen die men meent te zien, en deze afwegen.

Die voor- en nadelen liggen op economisch en op sociaal terrein. Het is dus zeker geen zuiver financiële kosten-batenanalyse; maar ook geen evaluatie, waarbij de financiën in het geheel niet tellen. Wat kunnen we ons aan economische voordelen voorstellen? Economische voordelen zijn bijv. een hoger gezinsinkomen; beter wonen voor hetzelfde geld; het goedkoper worden van de gebruikelijke levensstandaard. Naast economische voordelen zijn er ook sociale voordelen. Hierbij zou kunnen worden gedacht aan betere recreatiemogelijkheden voor het gezin; gemoedelijker omgang; het als westerse stadsmens genieten van sociaal prestige.

Economische nadelen zijn de inkomstendervingen, indien de echtgenote een werkkring moet opgeven of indien thuiswonende werkende kinderen iets dergelijks moeten doen. Economische nadelen kunnen ook zijn een na aftrek van wettelijke verplichtingen en woonlasten geringer besteedbaar

inkomen. Economische nadelen zijn zeker de kosten van en verband houdende met de verhuizing. Sociale nadelen vormen de verloren gaande banden met sociale groepen, waarin men met grote of minder grote intensiteit participeerde. Sociale nadelen zijn ook de inspanningen om zich de gewenste plaats te verwerven in de nieuwe woongebieden.

De gegeven opsomming is slechts illustratie. Waarom het gaat is dat bij het keuzeproces de potentiële migrant huidige en toekomstige economische en sociale voor- en nadelen zal salderen en, in overdrachtelijke zin gesproken, omzetten in een netto contante waarde. Dat wil zeggen dat niet uitsluitend de grootte van elk der gespecificeerde voor- en nadelen, noch deze grootte te zamen met het relatieve gewicht, dat de potentiële migrant aan elk van deze voor- en nadelen toekent, beslissend is voor de uitkomst. Beslissend is mede ook het aantal jaren waarover, in de gedachtengang van de potentiële migrant, de genoemde voor- en nadelen werkzaam, effectief zullen zijn. Met andere woorden: de individuele tijdshorizon. En verder is mede beslissend het door de individu bij de kapitalisatie gehanteerde discontopercentage; dat wil zeggen of de potentiële migrant de nabije of de verre toekomst relatief zwaar laat wegen.

De tijdshorizon en de tijdsvoorkeur zijn, naast de afwegcriteria en de grootte-schattingen der voor- en nadelen, de voor de migratiebeslissing bepalende elementen. De tijdshorizon is bij de meesten van ons niet zo groot; recente nadelen zullen hoger gewaardeerd worden dan toekomstige voordelen. Dit zal in het algemeen meer het geval zijn bij ouderen, minder geschoolden en vrouwen dan bij jongeren, hoger geschoolden en mannen. De positieve migratiebeslissing moet het hebben van de lange-termijnvoordelen. Wie die niet ziet en niet hogelijk waardeert, komt maar moeizaam tot migreren.

Voorts zal duidelijk zijn dat migratie naar een bestemmingsgebied dat de individuele potentiële migrant beschouwt als „second best”, of zelfs minder, de kans op een positieve beslissing nog meer verkleint.

Het overheidsoptreden

Is het nu mogelijk op grond van voorgaande analyse iets op te merken over het sociale effect van het overheids-optreden in kwestie?

Uiteraard zou aan iets dergelijks een breed onderzoek gewijd kunnen worden. De overtuigingskracht der argumentatie zou daardoor ongetwijfeld worden versterkt, terwijl onderzoek tevens kan bijdragen tot het vinden van elegantere oplossingen voor brandende maatschappelijke vraagstukken dan machtsconflicten. Zulk een evaluerend onderzoek als ik bedoel, is mij evenwel niet bekend. De volgende beweringen zijn dan ook op zijn best plausibel.

Ten eerste heeft het zonder onderzoek aanwijzen van een vestigingsplaats voor een rijksdienst tot gevolg dat het aantal vanuit het Westen mee-migrerende ambtenaren afneemt naarmate de papieren van de betrokken regio als alternatief bestemmingsgebied lager genoteerd staan. Als instrument ter vermindering van de congestie in Den Haag e.o. zou een verplaatsing van de Centrale Directie van de PTT naar bijv. Apeldoorn wel eens aanzienlijk effectiever kunnen zijn dan een verplaatsing naar Groningen. Dit is overigens slechts één zijde van de medaille. Apeldoorn heeft namelijk geen bijzondere status in het overheidsbeleid en Groningen wel.

Verplaatsing naar een minder attractief geachte regio, om welke reden dan ook, betekent voorts een relatief dure oplossing, in zoverre de aan de individuele ambtenaren uit te keren compensatiebedragen hoger liggen dan bij een bestemmingsregio, die beter aansluit bij de aanwezige migratiepatronen.

Men kan uit het voorgaande voorts de conclusie trekken dat verplaatsing over een afstand, waarbij verschillende sociale betrekkingen, zoals met familie, vrienden, bepaalde relatie-kringen met een bevredigende frequentie onderhouden kunnen worden de kortere afstand-verplaatsing

voor vele betrokkenen aanmerkelijk acceptabeler maakt dan de lange afstandverplaatsing.

Een vierde conclusie, steunend op verschillen in tijds-horizon en tijdsvoorkeur, is dat voor ouderen, minder ge-schoolden, personen met grotere mogelijkheden buiten de rijksdienst, in het algemeen hogere compensatiebedragen noodzakelijk zullen zijn, gegeven de aanwijzing van Gronin-gen als regio van bestemming. Tenslotte, en ik meen dat dit van betekenis is, indien besloten is tot verplaatsing van een rijksdienst, dan denke men aan de beperkte tijdshorizon van de meeste mensen en aan hun tijdsvoorkeur. Geef de be-trokkenen gelegenheid zich te oriënteren, zich een beeld te vormen van het bestaan in het nieuwe gebied. Bied hen de mogelijkheid de uitvoering van de genomen besluiten zelf voor te bereiden. De bezwaren zullen niet als sneeuw voor de zon verdwijnen, maar de potentiële mogelijkheden, gelegen in de eerder aangeduide dynamiek van de wederzijdse aan-passing van de individu en de infrastructuur der samen-levingsverbanden krijgen een kans op realisering.

De rol van sociale gevolgen in een groter geheel

In het voorgaande is nog voorbijgegaan aan de inhoud van de economische en sociale voor- en nadelen in het con-crete geval van de spreiding van de Centrale Directie van de PTT. Helaas beschikken we niet over een integraal rapport hiervan. Wel is er een *Rapport betreffende de mogelijk-heden van spreiding van de Centrale Directie der PTT*, daterende van september 1974 en uitgebracht aan de staats-secretaris van Verkeer en Waterstaat.

In dit zeer interessante rapport wordt verslag gedaan van het enquête-onderzoek onder het 5500 personen omvatten-de personeel van de Centrale Directie. Door de hoge response (85%) is het materiaal uiterst betrouwbaar. Eruit blijkt dat de economische en sociale nadelen niet gering zijn. Vele ouders verwachten aanpassingsmoeilijkheden voor hun kinderen bij de wisseling van school en omdat het merendeel van diegenen, die in aanmerking komen voor overplaatsing, tot de gezinsfase behoort, waarin men schoolgaande kinde-ren heeft, is dit een kwantitatief aanzienlijk bezwaar. Voorts betekent de beslissing om mee te verhuizen naar het Noorden voor ruim 2000 echtgenotes en kinderen, dat de huidige werkkring, waarin velen reeds lang werkzaam zijn, moet worden opgegeven, terwijl het de vraag is of in het nieuwe vestigingsgebied gelijkwaardig werk kan worden gevonden.

Een ander uit de enquête naar voren komend bezwaar is dat men verwacht na de verhuizing op aanzienlijk hogere woon-lasten uit te komen dan thans. Huren van nieuwbouw-woningen plegen hoger te liggen dan die van de oudere woningvoorraad, terwijl woningbezitters met hogere rente-lasten zullen worden geconfronteerd.

Tenslotte zij vermeld dat in het rapport staat dat 43% van de personeelsleden personen in de naaste omgeving heeft die van hen afhankelijk zijn en voorts dat bijna 2700 PTT'ers en gezinsleden actief deelnemen aan het verenigingsleven (35% van de personeelsleden en 23% van de echtgenotes vervult een functie in het verenigingsleven).

Opgemerkt zij dat het geciteerde rapport uitsluitend econ-omische en sociale nadelen releveert. Het is met al zijn in-drukwekkende gegevens eenzijdig van aard en geen evalu-erende studie, hetgeen ook niet de opzet zal zijn geweest.

Laat ons ter wille van een scherpe vraagstelling evenwel eens een ogenblik aannemen dat er inderdaad geen econo-mische en sociale voordelen in het persoonlijke vlak zijn; of dat zij verwaarloosbaar gering zijn in vergelijking tot de nadelen. De te beantwoorden vraag luidt dan: of en op welke wijze moeten deze nadelen meespelen in de besluitvorming op overheidsniveau? Beantwoordt men deze vraag onge-clausuleerd negatief, dan is dat hetzelfde als het bijna onge-limiteerd aanvaardbaar achten van nadelige sociale ge-volgen van een beslissing. Men kan het bezwaar van het plat-walsen van individuele belangen dan moeilijk ontgaan.

Aan de andere zijde heeft ook een ongeclausuleerde posi-tieve beantwoording van de gestelde vraag zijn bezwaren. In extremis is dan een overheidsdaad als het verplaatsen van een rijksdienst niet uitvoerbaar. Men krijgt dan een situatie zoals in Joegoslavië, waar de introductie van het arbeiderszelfbestuur in bedrijven helaas het einde be-tekende van de verplaatsing van bedrijven als instrument van regionale politiek.

Mag de overheid een stuk opoffering verlangen? Mag van benadeelden een stuk opoffering worden verwacht? En dan onder wat voor voorwaarden?

Natuurlijk kan men grijpen naar het instrument van de financiële compensatie. Er zijn evenwel dingen die men niet financieel kan compenseren. Dat dit het geval is met het ver-lies van elementen van het natuurlijk systeem is tegenwoor-dig velen duidelijk. Maar ook in het sociale systeem zijn elementen, die niet financieel kunnen worden gecompens-eeerd. Het geluk van een zinvolle levensontplooiing bijvoor-beeld. Of het welzijn, ontvangen in de hulp en het mede-leven van één van die barmhartige samaritanen, die er ook heden nog bij duizenden zijn. Voor zoiets een prijs te stellen is cynisch. Bij zoiets een offer vragen is in principe een eer-bewijs aan de menselijke waardigheid. In principe aan-gezien geconditioneerd.

Wat voor condities? De eerste conditie is gelegen in de overtuigingskracht der argumenten ten gunste van de zaak, waarvoor het offer wordt gevraagd. Dit betekent dat heel duidelijk en doorzichtig gemaakt kan worden waarom of het moet. En dat des te duidelijker en des te doorzichtiger naarmate de van een minderheid gevraagde offers groter zijn. Onderzoek, inspraak, voorlichting, discussie-avonden, sym-posia enz. zijn hierbij belangrijke instrumenten. Voorts be-tekent dit dat de overheidsdaad gedragen wordt door brede lagen van het volk. We noemen dit de openbare mening. Zeer belangrijk is de vorming van die openbare mening. Deze vorming is de vorming van de politieke wil van over-heid en volk beide.

De tweede conditie is eigenlijk reeds eerder in het betoog aan de orde geweest. Het is het laten voorbereiden en uit-voeren van de beslissing zoveel mogelijk door de betrokke-nen zelf. Dat geeft gelegenheid de nadelige gevolgen zoveel mogelijk in te perken. Dat biedt ook de mogelijkheid zicht te krijgen op de voordelen, die ongetwijfeld in een of andere vorm aanwezig zijn dan wel geschapen kunnen worden.

Met betrekking tot het heden aan de orde zijnde onder-werp van de spreiding van rijksdiensten betekenen naar mijn mening deze twee condities dat een beroep op besluiten van een Tweede Kamer en het spreken van een politieke schuld meer heeft van het registreren van feiten dan van het hanteren van argumenten. Het gaat namelijk om de argumen-taties voorafgaande aan die besluiten en de redenen van het bestaan van een politieke schuld. Gaan die argumenten en redenen, nu van sommigen heel wat wordt gevraagd, nog op? Zijn voorstanders nog bereid daarvoor in de ring te komen?

Met betrekking tot de tweede conditie lijkt mij het zeer belangrijk grote aandacht te schenken aan de behoeften en wensen van het personeel van de Centrale Directie, juist nu de spreiding wordt doorgezet. Dit heeft in het geciteerde rap-port aan de staatssecretaris over het betrokken zijn bij de uitvoering reeds iets gezegd. Op dat spoor moet worden doorgegaan. Voorts zou daarover overleg moeten worden gevoerd met autoriteiten en maatschappelijke groepen in de ontvangende regio's.

Hoe in de praktijk de vervulling van de beide door mij genoemde voorwaarden moet worden gerealiseerd is in zijn bijzonderheden meer iets voor nader onderzoek. Dit onder-zoek en evaluerend onderzoek met betrekking tot reeds plaats gevonden hebbende spreidingsoperaties zijn voor het beleid van groot belang. Op dit terrein zijn de lacunes in de informatie benodigd voor het denken over ons doen nog hinderlijk groot.

A. J. Hendriks

Verslag van de paneldiscussie

DRS. W. P. JALINK

De als paneldiscussie aangekondigde gedachtenwisseling voltrok zich vrijwel geheel tussen de zaal en afzonderlijke panelliden: een discussie tussen deze laatsten onderling vond praktisch niet plaats.

Er werden vele vragen opgeworpen. Hierbij dient te worden aangetekend dat het publiek zeer heterogeen was samengesteld en uit ca. 700 personen bestond. De volgende thema's kwamen aan de orde:

- de planologische problematiek;
- regionaal-economische aspecten;
- de sociale problemen;
- de keuze van en de gevolgen voor de te verplaatsen diensten;
- de wenselijkheid de spreiding zorgvuldiger op onderzoek te baseren;
- afweging van voordelen en nadelen.

Wat de *planologische aspecten* betreft, werd o.a. gewezen op de dreigende congestie in de noordelijke vleugel van de Randstad: is het wel juist het spreidingsbeleid zo eenzijdig op de ontlasting van 's-Gravenhage te richten? De huidige spreidingsplannen berusten op verouderde bevolkingsgegevens. Er is in 's-Gravenhage en omgeving geen sprake meer van groei. Zelfs in het gehele stadsgewest 's-Gravenhage daalt het aantal inwoners. Nader onderzoek is wenselijk aangaande de toekomstige ontwikkeling van de noordelijke vleugel van de randstad en van het Haagse stadsgewest.

Over de inrichting van grote steden merkte Prof. De Boer op dat in de stad een grote scala aan woonmogelijkheden aanwezig moet zijn, zowel in de city als in andere stadsdelen. De binnensteden mogen niet worden opgeofferd aan verkeersdoorbraken. De grote stad vereist enkele grootschalige elementen doch daarbinnen zijn kleinschalige elementen nodig. Voorts dient via een groene doordering binnen loopafstand beleving van het landschap mogelijk te zijn. Uit de zaal werd nog opgemerkt dat spreiding

ding niet strijdig hoeft te zijn met het streven naar goed functionerende grote stedelijke agglomeraties.

Regionaal-economische aspecten van de spreiding kwamen aan de orde n.a.v. een vraag betreffende het niveau van de door het Noorden verlangde arbeidsplaatsen; berust het accent op hoogwaardige arbeidsplaatsen op zakelijke of op prestige-overwegingen?

Drs. Jelsma antwoordde dat de komst van de PTT een inkomensverhogend effect voor het Noorden zal hebben en de carrièremogelijkheden voor schoolverlaters in deze regio zal verbeteren. Gezien de gedifferentieerde structuur van de Haagse dienstensector zou het verlies voor 's-Gravenhage aanvaardbaar zijn. Wat de gevolgen voor 's-Gravenhage betreft, werd uit de zaal o.a. gesteld dat het grote aantal te spreiden arbeidsplaatsen en de korte tijd waarbinnen de spreiding moet gebeuren, een negatief schokeffect voor 's-Gravenhage zou kunnen hebben.

De sociale problematiek kwam uitvoerig ter sprake. Zo werd gewezen op de negatieve gevolgen van langdurige onzekerheid voor de duizenden gezinnen die niet weten waar zij aan toe zijn. Prof. Hendriks antwoordde dat langdurige onzekerheid vrijwel onvermijdelijk is. Deze begint zodra bekendgemaakt wordt dat een dienst wellicht gespreid wordt. Doch ook als nadere beslissingen zijn genomen, vergen allerlei uitvoeringsproblemen nog veel tijd. Ten einde de negatieve kanten van de onzekerheid te verlichten, is het wenselijk de uitvoering van de spreiding zoveel mogelijk aan de betrokkenen over te laten. Ook is het wenselijk dat de ontvangende regio de te verplaatsen ambtenaren op tactvolle wijze benadert. De regio moet bijvoorbeeld niet de indruk wekken de komst van ambtenaren te eisen.

Prof. Klaassen wees op de begeleiding van vrijwillige migranten in Zweden: potentiële migranten krijgen gelegenheid in de evt. nieuwe plaats van vesti-

ging rond te kijken en gesprekken te voeren met hun mogelijke toekomstige werkgever. Daarna kunnen ze geheel vrij beslissen om al of niet te migreren.

De aanpassingsproblemen van gespreide ambtenaren vallen volgens Drs. Jelsma nogal mee: een onderzoek van de Rijks Psychologische Dienst toont namelijk aan dat de meeste tot nu toe gespreide ambtenaren er op vooruit zijn gegaan wat hun huisvesting betreft. Uit de zaal werd er van verschillende kanten op gewezen dat de betere huisvesting nog geen goede aanpassing garandeert: er zijn o.a. financiële problemen geweest en moeilijkheden met kinderen. Bovendien blijkt uit het genoemde onderzoek dat enkele jaren na de verplaatsing slechts 40% van de spreidingsmigranten in de nieuwe regio wil blijven, terwijl 50% onder bepaalde voorwaarden terug wil naar het Westen. Voorts is de leeftijd van de spreidingsmigranten relatief zeer hoog hetgeen de aanpassing niet zal bevorderen.

Op het ogenblik wordt een gedeelte van het CBS overgebracht naar Heerlen. De verplaatste CBS'ers zijn, naar Drs. Jelsma mededeelde, volgens het CBS zelf, tevreden over het woongenot dat men in Limburg heeft aangetroffen. Een CBS'er in de zaal reageerde hierop door te zeggen dat de verhuizing nog geen jaar geleden is begonnen, dat nog geen 50 mensen zijn verhuisd en dat dus nog geen oordeel mogelijk is over de in Heerlen te verwachten aanpassing.

Gewezen wordt voorts op de specifieke problemen van werkende vrouwen en kinderen van spreidingsmigranten. In de ontvangende regio zullen ze moeite hebben met het vinden van werk. Drs. Jelsma was het hiermee eens, doch concludeerde hieruit dat spreiding juist wenselijk is: de vrouwen en kinderen vinden niet gemakkelijk werk omdat er onvoldoende gedifferentieerde vraag naar arbeidskrachten is, dus moeten we de structuur van deze vraag verbeteren en daartoe dient de spreiding. Gesteld

werd voorts dat in deze gevallen financiële vergoedingen wenselijk zijn.

Naar aanleiding van het onderzoek van de Rijks Psychologische Dienst werd tenslotte opgemerkt dat het verplaatsingen betreft die in relatief veel gevallen min of meer vrijwillig plaatsvonden. De resultaten ervan zouden dus weinig zeggen voor de thans ophand zijnde verplaatsingen die wellicht onder andere omstandigheden zullen plaatsvinden.

Een geheel ander aspect van de sociale problematiek betreft de mate waarin onze samenleving onvrijwillige migratie toelaatbaar acht: immigranten krijgen een vrije vestigingskeuze en het voornemen een bedrijf 10 km te verplaatsen leidt tot een bedrijfsbezetting (USFA).

Met betrekking tot de *keuze van de te verplaatsen diensten* meende Prof. Lambooy dat het Westen weliswaar de beste vestigingsplaats is voor de directie van de PTT, doch dat spreiding voor andere, meer op de markt gerichte bedrijven

wellicht nog moeilijker is. Vanuit de zaal werd gesteld dat PTT wel degelijk een op de markt gericht bedrijf is. De slotconclusie van Prof. Lambooy was dat als we per se hoogwaardige diensten willen spreiden, eerst een onderzoek moet plaatsvinden welke diensten hiervoor het meest in aanmerking komen. Zijn grootste bezwaar tegen het huidige spreidingsbeleid is het feit dat een dergelijk onderzoek niet of nauwelijks is verricht.

Van verschillende kanten werd gewezen op de *moeilijkheden die de spreiding met zich meebrengt voor de te verplaatsen diensten*: de organisatie komt onder hoge druk te staan terwijl het gevaar bestaat dat de dienstverlening geschaad wordt. Vooral de verplaatsing van zeer grote diensten zal moeilijkheden veroorzaken. Wat de PTT betreft, zullen de hoge kosten in de tarieven moeten worden doorberekend. Ook zal de PTT veel moeite hebben met het vinden van personeel. Volgens Drs. Jelsma zal het arbeidsmarktprobleem in het Noorden

echter wel meevallen: uit recente CBS-ervaring blijkt namelijk dat de arbeidsmarkt in het Zuiden meer oplevert dan men aanvankelijk dacht.

Telkens opnieuw werd tijdens de discussie gewezen op de behoefte aan meer en beter *onderzoek*. „Het huidige spreidingsbeleid is niet gebaseerd op zorgvuldig onderzoek” — deze stelling werd door vele discussianten naar voren gebracht. Dit geldt o.a. de macro-economische problematiek, de keuze van de te spreiden diensten en de te verwachten sociale problemen. Door Prof. Paelinck werd gepleit voor het ter beschikking stellen van voldoende intellect en geld om een model te kunnen ontwikkelen dat meer inzicht geeft in de gevolgen van de spreiding voor donor en ontvangergio.

Door verschillende discussianten werd de vraag opgeworpen hoe de balans van voordelen en nadelen er uitziet. Prof. Klaassen ging hier in zijn slotwoord nader op in.

W. P. Jalink

Slotbeschouwing

PROF. DR. L. H. KLAASSEN

In een aantal korte stellingen zal ik trachten samen te vatten wat hier vandaag is gezegd; het zal uiteraard geen volledige samenvatting zijn, maar ik zal proberen het gezegde te systematiseren en aan te geven waar volgens mij de zwakke plekken zitten.

We moeten ons realiseren, dat de spreidingspolitiek geboren is in een tijd toen er een onstuimige stedelijke ontwikkeling plaatsvond, er een sterke bevolkingsgroei te verwachten viel en de congestie als maar verder dreigde toe te nemen. Velen vreesden dat bepaalde gebieden van het land zouden leeglopen en er grote stedelijke gebieden zouden gaan ontstaan met een slecht leefklimaat door het ruimtebeslag, door het verkeer, door het milieu enz. De beslissingen die toen met betrekking tot de regionale politiek gevallen zijn, zijn de beslissingen die nu ten uitvoer worden gelegd. Zij spruiten voort uit de doortrekking van een bepaalde politieke lijn die geboren is in een periode die er wezenlijk anders uitzag dan de huidige periode, die door vele essentiële afwijkingen van het hiervóór geschetste beeld wordt gekenmerkt.

Dit is één kant van de zaak. Een tweede kant van de zaak is dat we langzamerhand zijn overgegaan van het denken in welvaartstermen naar het denken in welzijnstermen. Ik wil hierop sterk de nadruk leggen omdat ik geloof dat dit in het verband van dit symposium zeer belangrijk is. We zijn aandacht gaan schenken aan andere factoren, die vroeger wel werden genoemd, maar die toch niet de rol speelden die ze nu spelen. Overigens zou men zelfs nu nog kunnen zeggen dat we nog steeds spreken van een inkomenspolitiek en een politiek van herverdeling van inkomen over mensen en over regio's, terwijl we daarnaast hardnekkig spreken over het welzijn als het enig belangrijke. Dit tegelijkertijd doen, is in wezen fout. We zouden eigenlijk over een welzijnsverdeling moeten spreken.

Nu weten we wel iets over de verdeling van het inkomen over ons land, zij het dan ook dat die cijfers erg oud zijn en vermoedelijk nog veel ouder zullen worden als het zo doorgaat met het CBS, maar we weten helemaal niets over de verdeling van het welzijn; men zou natuurlijk kunnen proberen zekere

indicaties daarover te krijgen bijv. uit de migratiestromen in ons land, en dan zou het best eens kunnen zijn dat het Westen er niet zo best van afkomt. Zeker zijn we daarvan uiteraard niet. We kennen de welzijnsverdeling niet en derhalve ook de maatregelen niet die de verdeling van het welzijn zouden kunnen verbeteren.

Voordat wij nu zeggen „er moeten rijksdiensten verplaatst worden” zouden wij eerst twee dingen moeten nagaan. In de eerste plaats: wat wij destijds politiek gewenst vonden, geldt dat nog steeds? En in de tweede plaats: gaat door die verplaatsing het totale welzijn in Nederland omhoog?

Kosten-batenschema

Dat zijn twee vragen die we zouden moeten beantwoorden. Nu is het gezien het voorgaande, moeilijk om daar zonder meer antwoord op te geven. Toch kunnen we er aan de hand van een kosten-batenschema wel iets over zeggen. Dit is hieronder opgenomen.

Uit dit schema is het duidelijk dat de

Kosten-batenschema verplaatsing rijksdiensten

Baten		Kosten	
Kort	Lang	Kort	Lang
<i>Westen</i>			
	1. minder congestie en ruimtebeslag	1. sociale kosten verplaatsing ambtenaren 2. minder werkgelegenheid door minder bouw 3. reiskosten naar Centrale Directie van westeringen	1. minder permanente werkgelegenheid afh. grootte multiplier 2. aantasting broedplaats functie en stedelijke kwaliteit 3. aantasting stedelijk milieu
<i>Noorden</i>			
1. meer werkgelegenheid door meer bouw	1. meer permanente werkgelegenheid afh. grootte multiplier 2. aangenamer milieu voor PTT-ers (?)		1. meer congestie en ruimtebeslag
<i>Algemeen</i>			
		1. verplaatsingskosten 2. geringere efficiency te verplaatsen diensten 3. moeilijker communicatiestructuur gedurende de eerste periode	

over voordelen van de spreidingspolitiek gesproken werd, was het duidelijk dat deze diffuus zijn. Daarmee is niet gezegd dat ze klein zijn of onbelangrijk, maar ze zijn verspreid over het hele land. De nadelen concentreren zich echter op een zeer kleine groep van onze bevolking, namelijk in het hier vandaag onder meer besproken geval, op de Centrale Directie van de PTT. Dan is de vraag, hoe de weging daarvan zou moeten zijn. Een oplossing is natuurlijk ook om te zeggen dat de ingreep in het leven van dit kleine aantal individuen gerechtvaardigd is, dat men dit offer mag verlangen ter verkrijging van een betere ruimtelijke spreiding van werkgelegenheid en inkomen. In feite is dit wel een krachtdadige, maar geenszins elegante oplossing van het wegingsprobleem dat hier levensgroot zijn kop opsteekt.

Conclusie

Wanneer we deze drie zaken naast elkaar zetten dan komen we tot de conclusie dat er een niet onbelangrijk aantal vraagtekens bij de beslissing die ten aanzien van de PTT genomen is, kunnen worden geplaatst. En nu is het natuur-

lijk juist als men zegt: „Er had meer studie moeten zijn”; maar zelfs als er meer studie geweest zou zijn was men nog blijven zitten met deze drie soorten wegingen, die voor de finale conclusie toch van het allergrootste belang zijn.

Op dit punt zal veel meer fundamenteel onderzoek moeten plaatsvinden voordat we werkelijk tot een duidelijker uitspraak kunnen komen.

Men kan zich voorstellen dat dit symposium geen invloed uitoefent op de onmiddellijke beslissingen die met betrekking tot het spreidingsbeleid door de regering worden genomen. Men kan zich wél voorstellen dat er tijdens dit congres een aantal zaken naar voren zijn gebracht die van het allergrootste belang zijn voor het nemen van toekomstige beslissingen en wanneer dat het geval is, dan kan men al bijzonder tevreden zijn met het resultaat. In belangrijke mate hebben daartoe de sprekers bijgedragen. Wij kunnen dankbaar zijn voor de voorbereidingstijd die zij aan dit symposium hebben moeten geven, alsmede voor het enthousiasme waarmee zij zich hebben ingezet om deze problematiek objectief te belichten.

L. H. Klaassen

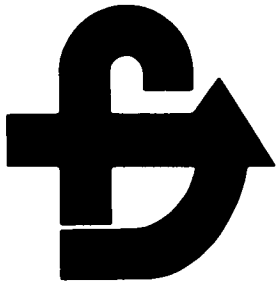
kosten van deze verplaatsing zich concentreren op de korte termijn, en indien en voor zover er over voordelen gesproken is (laten we maar zeggen: er zijn voordelen) dan komen deze op de lange termijn.

De kostenbedragen waarover gesproken is zijn van aanzienlijke omvang. Misschien zijn de voordelen op lange termijn ook aanzienlijk, dat is moeilijk te zeggen, maar zeker is wel dat we er niet onder uitkomen hier een bepaalde weging toe te passen tussen het heden en de toekomst, tussen de korte termijn en de lange termijn. Wanneer we dus zeggen: „Dit is een politiek op zeer lange termijn, waar ook op lange termijn effect van verwacht wordt, en daarom hanteren we een rentevoet van zeg 2%, of 1%”, dan is het resultaat wezenlijk anders dan wanneer we een rentevoet van 10% zouden hanteren. In beide gevallen zou men toch minstens moeten zeggen waarom dat percentage gehanteerd wordt.

En als we nu bij de overheid trachten iets aan de weet te komen over de rentevoet die men eigenlijk in een geval als dit zou moeten hanteren, dan vindt men als antwoord in het driemaandelijks bericht van de Commissie voor de Ontwikkeling van de Beleidsanalyse, 1974-1: 10%. Tien procent is erg hoog en het betekent dat lange-termijnvoordelen nauwelijks meer meetellen en de spreidingspolitiek dan ook waarschijnlijk niet zo erg zinvol is. Moeten we nu die 10% hanteren of moeten we die 10% niet hanteren. Dit is de eerste onzekerheid.

De tweede onzekerheid is dat we te maken hebben met sociale kosten en laten we er geen doekjes om winden. Deze sociale kosten zijn van zeer groot belang te achten. De mensen die het treft, die gewoon, bij wijze van spreken, uit hun huis worden gezet, ondervinden dit als een zeer duidelijke ingreep in hun persoonlijk leven. Ik geloof niet dat we daar licht over heen moeten wandelen. Tegenover deze sociale kosten staan op lange termijn wellicht sociale voordelen en economische voordelen. Maar hoe moeten we die sociale elementen afwegen tegen de economische elementen? Naar mijn mening moeten we hier gewoon op antwoorden dat we dat niet kunnen. Professor Hendriks heeft het ook duidelijk gezegd, men kan de sociale nadelen niet in geld uitdrukken.

En dan is er nog een derde element dat onzekerheid brengt in de hele zaak. Als men twee kosten-batenanalyses maakt, waarbij bij de ene de kosten worden gedragen door de mensen die minder dan f. 10.000 verdienen en de baten worden geïnd door de directie van de Shell dan is dat een ander project dan waar de kosten komen van de directie van de Shell en de baten naar diegenen gaan die minder dan f. 10.000 verdienen. Met andere woorden, het verdelingsprobleem kan niet weggelaten worden uit een kosten-batenanalyse. Voor zover er vandaag

Afschrijven in de privé-sfeer

MR. G. J. ZUURMOND

Afschrijven is iets dat bij de fiscale winstberekening regelmatig aan de orde komt. Wat de theorie betreft, zijn in een uitgebreide rechtspraak zo langzamerhand wel de grote lijnen getrokken van wat kan en wat niet kan en hoe de meest voorkomende problemen moeten worden opgelost. Niettemin verschijnt er nog bij voortduring nieuwe rechtspraak, waarin voor allerhande feitelijke situaties wordt aangegeven hoe de theorie in het concrete geval moet worden toegepast. Daartegenover heerst er op het terrein van de afschrijving in de privé-sfeer vanouds een betrekkelijke rust. Daar zijn ook wel oorzaken voor aan te wijzen. Er zijn in de eerste plaats veel minder objecten die voor afschrijving in aanmerking komen. Afschrijving op onlichamelijke zaken, zoals effecten, vorderingen, rechten op periodieke uitkeringen, om er maar een paar te noemen, is niet toegestaan omdat artikel 35 van de Wet IB '64 de afschrijving in de privé-sfeer beperkt tot „goederen” in de zin van lichamelijke zaken. Bovendien geldt al sinds jaar en dag voor de afschrijving op woonhuizen met een te verwachten levensduur van ten minste veertig jaren een forfaitaire regeling: 15% van de huurwaarde 1). Praktisch blijft dus alleen over de sector van tot het privé-vermogen behorende onroerende goederen die geen woonhuizen zijn (bijv. verpachte boerderijen, aan een onderneming verhuurde bedrijfspanden) als een categorie van objecten waarover geschillen over afschrijving kunnen ontstaan die de moeite van het procederen waard zijn.

Nu is er de laatste jaren een duidelijke tendens, ongetwijfeld beïnvloed door de inflatie — of beter geformuleerd: door de belastingheffing in de winstsfeer over gerealiseerde inflatoire waardeinstijgingen — om als het even kan onroerend goed buiten het ondernemingsvermogen te houden. Als de onderneming maar in de rechtsvorm van een BV wordt gedreven, is dat niet moeilijk. Zo is er een nieuwe categorie privé-onroerend goed ontstaan, nl. de bedrijfspanden die niet aan derden, maar aan de „eigen BV” worden verhuurd. Het belang van de afschrijvingen in de privé-sfeer is daardoor duidelijk toegenomen. Daar komt nog bij dat het huidige belastingsysteem een duidelijke invitatie inhoudt om te zien

naar beleggingsobjecten waarbij het rendement niet op de voorgrond staat, maar die de mogelijkheid bieden onbelaste vermogenswinsten te maken. En sinds het met de aandelen niet meer zo best wil, is onroerend goed hiervoor het aangewezen object.

Met dit beeld voor ogen lijkt het niet al te gewaagd te veronderstellen dat kwesties over afschrijving in de privé-sfeer in de nabije toekomst vaker aan de orde zullen komen. Tekenend is in ieder geval dat na jaren van betrekkelijke rust de Hoge Raad in 1973 op dit terrein twee zeer belangrijke arresten wees 2) die weer stof kunnen bieden voor verdere procedures) en ook daarna al weer enkele malen tot oordelen werd geroepen.

Deze rubriek wordt verzorgd door het
Fiscaal-Economisch Instituut van de
Erasmus Universiteit Rotterdam

Verband met de winstsfeer

Onder de op de inkomsten drukkende kosten tot verwerving, inning en behoud, worden begrepen de afschrijvingen op goederen welke tot het verwerven van de inkomsten dienen. Aldus — enigszins bekort — artikel 35 van de Wet IB '64. De wet is hier bezig nader te omlijnen wat onder de inkomsten uit vermogen valt en we bevinden ons dus ver buiten de winstsfeer. Of toch niet helemaal? Het gebruik van het woord „afschrijving” roept twijfels op. Daar zit typisch iets in dat associaties oproept met de winstberekening van ondernemers en volgens een bepaald systeem te berekenen afschrijvingsbedragen. Slaat men, aldus aan het twijfelen gebracht, er de wetsgeschiedenis op na, dan blijkt die bij uitstek geschikt om de twijfels te vergroten.

De wet moge immers thans in artikel 35 geen verwijzing meer bevatten naar de winstsfeer, vroeger is die er wel degelijk geweest. Vóór de Wet Belastingherziening 1950 verwees art. 14 van het Besluit, handelend over de afschrijving in de privé-sfeer, door de vermelding tussen haakjes van art. 11 van het Besluit naar de afschrijving in de winst-

sfeer. Bij de Wet Belastingherziening 1950 sneuvelde deze verwijzing, zonder dat daar een materiële verandering mee werd beoogd (men wilde de toen ingevoerde vervroegde afschrijving duidelijk buiten de privé-sfeer houden). De Hoge Raad heeft dit verband dan ook één en andermaal gehonoreerd door uit te spreken dat het gaat om hetzelfde begrip afschrijving, nl. het gedeelte van de werkelijke aanschaffings- of voortbrengingskosten dat overeenkomt met het aandeel van het jaar in de waardevermindering tussen het begin van het jaar en het einde van de gebruiksduur 3). De Hoge Raad verbond hieraan de belangrijke conclusie dat ook in de privé-sfeer afschrijving op basis van de vervangingswaarde niet is toegestaan.

Hetzelfde begrip afschrijving dus, maar betekent dat nu ook dat de hele leer over afschrijvingsstelsels, de verwerking van beschadigingen, stijging van de restwaarde e.d. zonder meer mag worden overgeepoot naar de privé-sfeer? De Memorie van Toelichting bij de Wet IB '64 doet hierover opvallend voorzichtig:

„Het begrip afschrijving kan hier niet rechtstreeks worden geïnterpreteerd aan de hand van leerstellingen der bedrijfseconomie. Wel blijkt uit het gebruik van hetzelfde woord afschrijving dat een zekere analogie wordt beoogd; dat dus vaak in dit verband te rade moet worden gegaan bij artikel 10 en de afschrijving ook hier moet worden gesteld op het gedrag, dat nodig is om de aanschaffings- of voortbrengingskosten over de levensduur van het betreffende voorwerp te verdelen”.

Het waarom van deze voorzichtigheid wordt duidelijk als men bedenkt dat te veel of te weinig afgeschreven bedragen niet kunnen worden gecorrigeerd als het object wordt afgestoten 4). Heeft men te veel afgeschreven, dan is dat een strop voor de fiscus; heeft men te weinig afgeschreven, dan komt bij het afstoten een privé-vermogensverlies tot uitdrukking. Dat kan zich ook in andere situaties

1) Voor de eigen woning is deze afschrijving sinds 1971 ondergedoken in het huurwaardeforfait.

2) Hoge Raad, 7 maart 1973, BNB 1973/101 en 9 mei 1973, BNB 1973/177.

3) O.a. HR, 26 januari 1955, BNB 1955/74.

4) O.a. Hof Leeuwarden, 21 juli 1965, WFR, 4777/1965.

voordoen. Als het object door een calamiteit geheel verloren gaat (brand), dan is ook dat een privé-vermogensverlies, waarvoor geen extra afschrijving is toegestaan. In de privé-sfeer is immers één van de grote lijnen het onderscheid tussen inkomsten en bron, of, zo men wil, de inkomensfeer en de vermogensfeer. Waardeveranderingen van de bron spelen zich af in de vermogensfeer en raken het inkomen niet. Alleen de waardeveranderingen ten gevolge van technische slijtage en economische veroudering hebben een zo nauw verband met de inkomsten dat de wetgever heeft toegestaan die waardeveranderingen door middel van afschrijvingen op de inkomsten in mindering te brengen 5).

Afschrijvingssystemen mogelijk?

Als men tracht bepaalde in de winst-sfeer aanvaarde afschrijvingssystemen over te brengen naar de privé-sfeer stuit men al dadelijk op allerhande moeilijkheden. Er zijn in de privé-sfeer geen aaneensluitende jaarlijkse balansen. Een eigenlijke boekwaarde is er ook niet. Een bestendige gedragslijn is nergens voorgeschreven. Elke aanslag wordt op zijn eigen merites beoordeeld. Volgens vaste rechtspraak is de inspecteur bij de aanslagregeling over enig jaar niet gebonden aan een in vroegere jaren door hem ingenomen standpunt. De gevolgen van een en ander zouden, logisch gerekend, moeten zijn dat in de privé-sfeer elk afschrijvingssysteem zinloos is. Het enige dat men zou kunnen doen, is zo goed mogelijk elk jaar opnieuw bepalen hoe groot de waardevermindering in dat jaar door slijtage en veroudering is. Als zowel de inspecteur als de belanghebbende immers niet behoeven uit te gaan van de in vorige jaren aangenomen kostprijs en niet hoeven te rekenen met de boekwaarde aan het einde van het vorige jaar kan er geen sprake zijn van een systeem. Toch worden in de praktijk wel degelijk afschrijvingssystemen gehanteerd. Men kan dit afdoen als een voor het recht niet relevante praktische gang van zaken. Bevredigender lijkt het aan te nemen, met het Hof Leeuwarden in zijn uitspraak van 6 november 1967, BNB 1968/216 — inzake investeringsaftrek — dat eisen van redelijkheid en doelmatigheid kunnen meebrengen dat partijen in afwijking van de algemene regel, dat elke aanslag op zich zelf staat, wel gebonden zijn aan een in enig jaar ingenomen standpunt als dat consequenties heeft voor latere jaren. Daarmee wordt in ieder geval bereikt dat eenmaal vastgestelde aanschaffingskosten niet in latere jaren opnieuw ter discussie kunnen worden gesteld. Aangezien ook de in vroegere jaren toegepaste afschrijvingen vastliggen is er dan in ieder geval een „boekwaarde” waarop men kan voortbouwen.

De basis van een enkele — progressie-

ve — Hofuitspraak is overigens wel wankel; en ook als men daarop durft bouwen, blijft de vraag of een vastliggende „boekwaarde” genoeg is om bijv. te verhinderen dat iemand die enkele jaren een degressieve afschrijving heeft toegepast overgaat naar afschrijving volgens een vast percentage van de kostprijs. Ik ben geneigd aan te nemen dat het bekijken van elke aanslag op zijn eigen merites zó ver gaat dat zo'n overgang inderdaad zou kunnen, uiteraard mits de jaarlijkse afschrijvingen de werkelijke waardedalingen ten gevolge van slijtage en veroudering blijven weerspiegelen. Dat zou dan betekenen dat het praten over afschrijvingssystemen in de privé-sfeer een onvruchtbare aangelegenheid is, omdat partijen als het zo uitkomt ervan kunnen afstappen. Opvallend is echter dat de Hoge Raad in zijn arresten van 26 november 1969 (BNB 1970/14) en 9 mei 1973 (BNB 1973/177), handelend over degressieve afschrijving in de privé-sfeer, op grond van het door de gerechtshoven vastgestelde verloop van de nutsprestaties besliste dat de door belanghebbenden voorgestelde wijze van afschrijving moest worden verworpen. De door mij gecursiveerde woorden schijnen erop te wijzen dat de Hoge Raad hier wel degelijk een — zij het in casu negatief — oordeel heeft gegeven over een afschrijvingssysteem en niet slechts over een afschrijvingsbedrag. Maar zelfs als men dit aanvaardt, blijft het voorlopig nog een onopgeloste vraag in hoeverre partijen in de toekomst aan een eenmaal gekozen systeem zijn gebonden, zulks tegen de achtergrond dat een onjuiste afschrijving hier nu eenmaal niet in een lager jaar kan worden gecorrigeerd en ook niet bij afstoten van het object automatisch wordt rechtgetrokken.

Degressief afschrijven op beleggingsobject

Uit de hierboven vermelde arresten BNB 1970/14 en 1973/177 blijkt dat in ieder geval het verloop van de nutsprestaties bepalend is voor de vraag of een degressieve afschrijving kan worden toegestaan. Mag men dit subjectiveren, in die zin, dat voor een belegger niet de direct door het object geleverde nutsprestaties bepalend zijn, maar de nutsprestaties zoals die vertaald in beleggingsopbrengsten tot hem komen? Met andere woorden, is voor beleggers het verloop van de beleggingsopbrengsten bepalend? Deze vraag is geïntroduceerd in een ten overvloede gegeven overweging van het Gerechtshof te 's-Gravenhage in de uitspraak die leidde tot het arrest van de HR van 9 mei 1973, BNB 1973/177. Het ging daar om een chirurg die — kennelijk als beleggingsobject — een ultramoderne boerderij liet bouwen en verpachtte. Het Hof besliste feitelijk dat geen sprake was van afnemende nutsprestaties. Daarmee was de degres-

sieve afschrijving, ook naar het oordeel van de Hoge Raad, van de baan. Het Hof overwoog echter ook nog: „Dat bovendien moet worden verwacht dat in elk geval het netto-resultaat voor de verpachter geen sterk afnemende trend zal vertonen”. Kennelijk zat hier de gedachte achter dat als de boerderij op zodanige wijze is verpacht dat de belegger geen last heeft van het risico van afnemende nutsprestaties omdat hij zich van een ten minste gelijkblijvende netto-opbrengst heeft verzekerd, er geen reden is hem degressief te laten afschrijven. Deze gedachtengang is niet onaanvaardbaar. Een belegger met een gewaarborgde beleggingsopbrengst degressief te laten afschrijven, is wel erg royaal, met name als men daarbij in het achterhoofd heeft dat in feit het beleggingsobject alleen maar in waarde stijgt. Toch plaats ik er een vraagteken bij 6). Het element van de waardevermindering is gevoelsmatig sterk, maar mag nu eenmaal niet meespelen omdat externe waardeveranderingen in de privé-sfeer vermogensmutaties zijn die het inkomen niet raken. Is er dan in een concrete situatie inderdaad een extra snelle slijtage in de eerste jaren, dan brengt het uitgangspunt dat de totale slijtage, vertaald in afschrijvingsbedragen, zo goed mogelijk over de jaren moet worden verdeeld, mede dat het afschrijvingsbedrag in de eerste jaren hoger ligt. Doet men dat niet, dan blijkt dat bij de belegger die na die eerste jaren het object afstoot, langs een omweg in feite een stukje vermogenswinst in de inkomstenbelasting is betrokken.

Samenvatting

In dit stukje heb ik maar enkele van de nog niet opgeloste problemen over afschrijving in de privé-sfeer naar voren gebracht. Het is in ieder geval genoeg, lijkt mij, om te concluderen dat hoewel deze afschrijving reeds sinds 1941 mogelijk is, het beeld nog lang niet compleet is. Met name is nog nevelig in hoeverre in de privé-sfeer bepaalde afschrijvingssystemen kunnen worden toegepast en in hoeverre partijen daar in latere jaren aan zijn gebonden. Bij degressief afschrijven op beleggingsobjecten kan het zijn dat de wijze waarop de beleggingsopbrengsten aan de belegger toevloeien (mede) een rol spelen. Verondersteld mag worden dat in de nabije toekomst meer rechtspraak zal volgen.

Zuurmond

5) Aldus HR, 21 oktober 1953, BNB 1953/281.

6) P. den Boer, noot in de BNB, wil de afschrijving laten afhangen van het risico dat de belegger loopt; is de opbrengst onafhankelijk van het kostenniveau bepaald, dan lijkt hem degressieve afschrijving moeilijk te rechtvaardigen. C. van Soest (WFR 5177/1974) acht een gelijkmatige jaarlijkse pachtprijs voor de afschrijving geen factor van betekenis.

Boeken nieuws

G. J. Kruijer: *Suriname, neokolonie in Rijksverband*. Paperback, Boom, Meppel, 1973, 309 blz., f. 19,90.

Indien alles volgens plan — van de regering-Arron — verloopt zal Suriname in november van dit jaar een onafhankelijk land worden. In ieder geval tot die datum, maar waarschijnlijk ook nog jaren daarna, zal Suriname een bepaalde rol spelen in de Nederlandse politiek.

Het overleg tussen Suriname en Nederland over de onafhankelijkheid is nog in volle gang. Eén van de belangrijkste strijdpunten daarbij zal zijn de prijs die Nederland zal moeten betalen voor het overdragen van een onevenwichtige, enigszins wanordelijke sociaal-economische boedel, aan het jonge land of met andere woorden gezegd: hoeveel ontwikkelingshulp krijgt Suriname nog in de komende jaren?

Over dit onderwerp is onlangs een advies uitgekomen van de Nationale Advies Raad inzake ontwikkelingssamenwerking (NAR). De NAR stelt vast dat in Suriname ondanks grote bedragen aan hulp en particuliere investeringen van buitenlandse bedrijven onvoldoende is bereikt op het gebied van de werkgelegenheid, de inkomenspreiding enz. De meerderheid van de NAR stelt vast dat het ontwikkelingsbeleid d.w.z. het aantrekken van buitenlandse particuliere bedrijven met behulp van het aanleggen van een infrastructuur en het verlenen van belastingfaciliteiten goed is geweest, maar dat er in Suriname fouten zijn gemaakt op het gebied van de planning en de uitvoering van de plannen. Tevens hebben enkele knelpunten in de Surinaamse samenleving, zoals de kleine schaal, de zwakke staat, de migratie naar het buitenland e.d. een negatieve rol gespeeld.

Een minderheid in de NAR kan niet geloven dat Suriname zelf, als zwakste partij in het gehele proces — zwak in vergelijking met Nederland, de Verenigde Staten en de grote buitenlandse bedrijven — in de eerste plaats verantwoordelijk kan worden gesteld voor de slechte resultaten van het beleid. Daarom moeten andere factoren een rol hebben gespeeld. De minderheid in de NAR noemt als belangrijkste factoren de zwakke positie van Suriname in de wereldconomie en het gevoerde ontwikkelingsbeleid zelf.

Eén van de ondertekenaars van het minderheidsstandpunt is Prof. Dr. G. J. Kruijer, hoogleraar in de toegepaste sociologie aan de Gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. In het boven-

vermelde boek heeft hij zijn ideeën met betrekking tot Suriname uiteengezet. Het boek is wat betreft de gegevens gebaseerd op de resultaten van een in 1969 in Suriname verricht onderzoek door het Sociografisch Instituut van Amsterdam. De visie in het boek komt geheel voor rekening van de schrijver.

Een belangrijk pluspunt van dit boek is dat de schrijver duidelijk stelt wat hij wil — nl. de oorzaken van de armoede te onderzoeken en de middelen proberen aan te geven om de armoede te bestrijden — en tevens in het eerste hoofdstuk een indruk geeft van zijn eigen theoretische gezichtspunten met betrekking tot de Surinaamse problematiek.

De tegenstelling arme — rijke landen, onderontwikkelde — hoogontwikkelde landen acht Kruijer niet juist, omdat er in de arme landen zeer rijke mensen wonen en ook zeer hoogontwikkelde sectoren voorkomen bijv. aluminium smelten in Suriname, terwijl er in de rijke landen ook armoede voorkomt. Op basis van het gemiddelde inkomen per hoofd der bevolkingen de inkomenspreiding ontwerpt Kruijer een typologie voor de systemen in de landen. De meeste ontwikkelingslanden, dus ook Suriname, worden het beste gekarakteriseerd met het begrip arm welvaart-naast-armoede-systeem (WNAS). Dit nationale WNAS hangt nauw samen met het internationale WNAS. De onderontwikkeling van Suriname is alleen maar te verklaren in relatie tot de (over)ontwikkeling van de rijke landen. Het WNAS wordt volgens Kruijer in stand gehouden door de rijke landen en de rijke klassen in de onderontwikkelde landen. De laatste groepen noemt hij foetoeboi-(loopjongen)-bourgeoisie. De basis voor dit systeem is gelegd in de koloniale tijd. Veel landen zijn toen door het Westen uit eigenbelang opgenomen in de wereldconomie = westerse economie.

Bij de politieke onafhankelijkheid van veel landen is de economische afhankelijkheid meestal niet opgeheven. De economische band is bijna altijd blijven bestaan met behulp van de westerse bedrijven en de ontwikkelingshulp. Terecht kan men dan spreken van neokolonialisme. Kruijer omschrijft Suriname prachtig als een (Amerikaanse) neokolonie in (Nederlands) Rijksverband.

In grote lijnen lijkt mij het theore-

tische uitgangspunt van Kruijer met betrekking tot de relatie arme-rijke landen in de zin van een WNAS juist. Een vraagteken kan worden geplaatst bij zijn beschouwing dat de bourgeoisie in de arme landen zich altijd als loopjongen van het Westen zal blijven gedragen. Het onvermogen van velen in „het Westen” om bewoners van andere „werelden” als gelijk te beschouwen, zou er weleens toe kunnen leiden dat juist de bourgeoisie in bepaalde landen zich op basis van persoonlijke gekrentheid tegen „het Westen” zou kunnen keren. Misschien hadden juist daarom velen in het Westen het moeilijk met het verklaren van het gedrag van wijlen Koning Feisal van Saoedi-Arabië en de Sjah van Perzië

In de hoofdstukken 2 t/m 6 werkt Kruijer het WNAS uit voor de volgende sectoren van de Surinaamse samenleving: het economisch systeem, het politieke systeem, het culturele systeem, het organisatieleven, en de sociale structuur. In alle hoofdstukken blijkt dat de armen niet zoveel verder komen binnen het bestaande systeem. Een vrije-markteconomie werkt in het voordeel van de grote buitenlandse bedrijven. Het Nederlands als voertaal bevoordeelt de Nederlands sprekende groepen in de bevolking. Met name geldt dit voor het onderwijs. Met een veelheid van cijfermateriaal en voorbeelden toont Kruijer aan dat de oriëntatie op Nederland op velerlei gebied van Suriname heeft geleid tot structuren die niet bevorderlijk zijn voor het opheffen van de armoede. In het laatste hoofdstuk behandelt Kruijer de ontwikkelingsstrategie, die gevolgd kan worden ten einde de armoede te overwinnen.

In het eerste deel van hoofdstuk 7 geeft Kruijer een overzicht van het Surinaamse ontwikkelingsbeleid. Evenals het rapport van de NAR geeft Kruijer duidelijk aan dat het tot nu toe in Suriname gevoerde beleid onvoldoende zoden aan de dijk heeft gezet, althans aan de Surinaamse dijk. De grootste fout bij het Surinaamse ontwikkelingsbeleid is geweest dat de regering dacht, in navolging van het officiële standpunt van veel westerse hulpverlenende regeringen, dat het mogelijk zou zijn een autonome sociaal-economische ontwikkeling op gang te brengen met behulp van buitenlandse particuliere investeringen.

Met behulp van kapitaal-technische kennis en management zouden deze bedrijven werk scheppen en geld in het overheidslaadje brengen. Dit is in Suriname inderdaad gebeurd. Maar daarnaast is er nog meer gebeurd. Door deze westerse investeringen ontstaat te midden van de Surinaamse economie een hoogontwikkelde, goedbetalende kleine buitenlandse sector. Deze sector heeft mede geleid tot: een dure door de staat aan te leggen en te onderhouden infrastructuur, een grote trek naar de stad of de mijncentra, het gedeeltelijk wegcon-

curren van de eigen industrie en de klein-landbouw, het verhogen van de inflatiegraad en een stijgende invoer van luxe artikelen. Doordat deze goeddraaiende bedrijven in buitenlandse landen zijn, worden de winsten voor een groot deel naar het buitenland overgeschreven. Voor Suriname bedraagt deze winstoverschrijving nu reeds ca. 15% van het BNP.

Kruijer stelt vast dat Suriname allerlei produkten zoals bauxiet, bananen, citrus, rijst en hout naar de rijke landen exporteert. Tevens gaan veel van de best opgeleide mensen naar Nederland en daarnaast stromen grote bedragen aan winsten het land uit.

Ondanks deze positieve bijdragen van Suriname aan de rijke landen neemt de schuld van Suriname aan deze landen met name Nederland van jaar tot jaar toe. Intern ziet Suriname zich geplaatst voor het probleem van de stijgende werkloosheid, en de grote problemen op het gebied van de overheidsfinanciën. Deze stand van zaken schrijft Kruijer toe aan de zeer zwakke machtspositie van Suriname in de wereld en aan de grote buitenlandse invloed in de Surinaamse economie.

Het versterken van de machtspositie van Suriname met behulp van andere ontwikkelingslanden is dan ook het eerste advies van Kruijer. Het tweede advies heeft betrekking op het terugdringen van de buitenlandse = westerse invloed in het land. Dit laatste advies is ook reeds gegeven door de Centrale Bank van Suriname in het jaarverslag over 1969.

Gelet op de magere resultaten tot nu toe moet Kruijer wel overgaan tot een hoofdstuk: „Wat er zou moeten gebeuren?”. Daarbij legt Kruijer twee ontwikkelingsstrategieën op tafel, een kapitalistische of welvaartsstrategie en een socialistische. Een groot aantal maatregelen, die hij voorstelt gelden voor beide strategieën zoals: de vorming van partijen die een duidelijke ontwikkelingsvisie hebben, een efficiënt werkend overheidsapparaat, versterking van de macht van Suriname in internationaal verband bijv. bauxietassociatie, opleiding van managers, versterking van de gezinsstructuur en surinamiseren van de cultuur en het onderwijs. Interessant zijn zijn beschouwingen over de jeugdwerkloosheid en zijn Programma voor de Jeugd. Straks misschien ook iets voor Nederland.

Op een aantal belangrijke punten lopen de strategieën uiteraard uiteen. In navolging van Behrendt noemt Kruijer de georganiseerde binnenlandse ondernemers en de georganiseerde werknemers de twee belangrijkste motoren voor een liberale welvaartsstrategie. Beide groepen moeten dan ook door de overheid worden versterkt binnen deze strategie. Bij de uitwerking van deze strategie blijkt duidelijk dat de overheid heel wat moet doen, wil zij binnen deze strategie de armoede integraal kunnen oplossen.

Voor boeken op het gebied van economie, sociologie, recht, medicijnen en techniek:

**WETENSCHAPPELIJKE BOEKHANDEL
ROTTERDAM B.V.**

Waarin opgenomen:
De Wester Boekhandel
Stamboekhandel Rotterdam

Rochussenstraat 223, Rotterdam 3003
Tel. (010) 76 11 88

Vestiging in de Erasmus Universiteit, Complex Woudestein. Tel. (010) 14 55 11, toestel 31 15.

(I.M.)

De socialistische strategie vereist met name de mobilisatie van de bevolking door middel van partij en massa-organisaties. Veel moet hier gebeuren door een veranderelite. Nationalisatie van de belangrijkste sectoren is in deze strategie noodzakelijk.

Kruijer kiest op grond van etische motieven — geen groepsegoïsme en geen wedijver — en op grond van een krachtiger aanpak van het neo-kolonialisme voor een socialistische ontwikkelingsstrategie. De problemen in veel derde-wereldlanden zijn zo groot dat ook naar onze mening een grote overheidsinvloed gebaseerd op een mobilisatie van de bevolking noodzakelijk zal zijn.

Uit de theoretische analyse van de liberaal-kapitalistische strategie gericht op het bestrijden van de armoede blijkt dat deze strategie veel steun aan vakbonden en veel overheidscorrecties noodzakelijk maakt. De grootste moeilijkheid bij deze strategie lijkt mij dat deze strategie zoveel aanhangers heeft, die helemaal niet de armoede willen bestrijden en dus ook niet de noodzakelijke overheidscorrecties en de versterking van de vakbeweging zullen aanvaarden, laat staan invoeren.

Kruijer merkt terecht op dat mobilisatiesystemen kunnen worden bedreigd door bureaucratistische en autoritaire tendensen. Volgens hem kunnen, gebaseerd op de ervaring, voldoende correctiemechanismen worden ingebouwd. Gelet echter op de mogelijke inmenging van buitenaf (bijv. in Chili) en de grote problemen in deze landen

zelf met invloedrijke minderheden is het de vraag of deze autoritaire tendensen misschien ongewild toch zullen optreden. Het gevaar werkt nog iets groter indien men iets minder dan Kruijer waarde toekent aan de in deze nieuwe structuren ontstane Nieuwe Mens. Mede door de optimistische visie van Kruijer op de Nieuwe Mens overschat hij m.i. ook de mogelijke samenwerking op korte termijn tussen progressieven in Nederland en Suriname.

Kruijer heeft met dit boek een belangrijke bedrage geleverd aan de mogelijkheid inzichten te verwerven in de Surinaamse problematiek, terwijl met name hoofdstuk 7 van grote waarde is voor het gehele vraagstuk van de toekomstige ontwikkeling van de maatschappij in het algemeen. De waarde van dit boek wordt in zekere zin ook bewezen door het feit dat een aantal voorstellen van Kruijer overeenkomen met bepaalde daden en voorstellen van de regering-Arron. Dit kan wijzen op een juiste visie van Kruijer op de Surinaamse problemen.

Om te voorkomen dat er naast minister Westerterp en de heer Van Zeil nog veel meer verrasten en/of teleurgestelden — hierbij wordt bedoeld op de reacties van Nederlandse zijde op de Surinaamse voorstellen of gedachten over een zekere gelijkberechting in de luchtvaart — in ons land ontstaan, kunnen wij lezing van dit boek van harte aanbevelen. In ieder geval kan na lezing van dit boek meer begrip voor Suriname ontstaan.

G. H. Terpstra

Chris Argyris: Management en organisatie-ontwikkeling. NIVE, Nederlandse Vereniging voor Management en Samsom Uitgeverij, Alphen a/d Rijn, Brussel, 1974, 188 blz., f. 21,90.

Laten wij eerst vaststellen waar dit boek over gaat. Met de oorspronkelijke titel: „Management and organizational development, the path from XA to YB”, zijn wij er niet. Onder management verstaan wij in dit verband de groep van personen die een organisatie leidt. Het begrip organisatie-ontwikkeling verwarre men niet met management-development, want dit laatste wil niets anders zeggen dan dat personen geschikt worden gemaakt om leidinggevende functies in ondernemingen en

andere organisaties te vervullen. Organisations-ontwikkeling, zo zegt Argyris in zijn voorwoord, heeft ten doel een organisatie (dus niet alleen een onderneming) vitaler en energiever te maken, haar te actualiseren, te activeren en te vernieuwen, door gebruik te maken van technische en menselijke hulpbronnen. Onder de technische ontwikkeling wel te verstaan de marketing, de produkt-ontwikkeling, de productie zelf en de financiën. De technische hulpbronnen laat Argyris buiten beschouwing. Het

gaat hem om de menselijke hulpbronnen, de menselijke relaties, de groepsvorming, de betrekkingen tussen groepen, de organisatienormen en -waarden. Kortom het boek beweegt zich in de sfeer van de gedragswetenschappen.

Uitgangspunt van het boek is de reeds vele jaren geleden door Douglas McGregor opgestelde theorieën over organisatie X en Y 1). De theorie X gaat uit van een management-opvatting die inhoudt dat de mensen niet te vertrouwen zijn, dat zij bij alle activiteiten in organisaties de voorkeur geven om te worden gecontroleerd, om afhankelijk te zijn van hun leiding en dat zij geen verantwoordelijkheid wensen te aanvaarden. Daarbij behoort een intermenselijk gedrag volgens patroon A, dat de nadruk legt op het bereiken van doelen en waarbij weinig aandacht wordt besteed aan de mensen waarmee men werkt. Dit patroon gaat in hoge mate ten koste van intermenselijke en groepsfactoren. Argyris spreekt hier ook wel van een mechanistisch systeem.

Theorie Y gaat uit van een geheel andere managementopvatting. Hier zou de mens in principe geen afkeer hebben van werken en een actieve bijdrage kunnen leveren aan zijn eigen welzijn en aan het welzijn van de organisatie waarin hij werkt. Bij deze theorie behoort patroon B, de groepsdynamiek van het helpen van anderen door middel van uiten, openstellen en experimenteren. Hier is sprake van een organisch systeem, dat openstaat voor ontwikkeling. Vandaar het begrip organisatie-ontwikkeling.

Nu moet men niet denken dat Argyris a priori het standpunt heeft ingenomen dat YB te prefereren zou zijn boven AX. Beide opvattingen hebben, zo schrijft hij in een slotbeschouwing van zijn boek, onder bepaalde omstandigheden hun waarde. Als wij daar nader over nadenken zijn die omstandigheden aan plaats, tijd en milieu gebonden. Als de XA-theorie spreekt van afkeer van werken, mogen wij wijzen op de steeds veranderende arbeidsethos. In Nederland bijv. maakt de rigide Calvinistische arbeidsethos geleidelijk aan plaats voor een meer genuanceerde ethos. Als XA echter stelt dat de afkeer van werk tot gevolg heeft dat de mens gedwongen, gecontroleerd, geleid en bedreigd moet worden, geloven wij dat men heden ten dage met deze theorie althans in ons land weinig bereikt. Als XA tenslotte beweert dat de gemiddelde mens verantwoordelijkheid uit de weg wil gaan, dan geloven wij dat dit in een aantal milieus — en zeker niet in de laagste — het geval is.

Argyris heeft de genoemde theorieën getoetst aan een drietal Amerikaanse organisaties, die zich in verschillende stadia van ontwikkeling bevinden. In al deze organisaties was men het er in principe over eens dat de oude pirami-

dale en bureaucratische organisatiestructuur moest worden veranderd in een moderne, meer creatieve en menselijke benadering van de organisatie. In het algemeen bleek hoe moeilijk het was veranderingen, ook op lange termijn, aan te brengen. De tot nog toe overheersende, tegen de individualiteit ingaande, tot wedijver inspirerende en groepseffectiviteit belemmerende factoren, zoals geslotenheid, geringe experimenteerdrang en grote conformiteit, werden versterkt door culturele normen die inhielden dat de concurrentiestrijd en de dynamiek van winnen en verliezen moesten worden aangemoedigd. Steeds weer duikt de gedachte op dat YB slap management in de hand zou werken. Dit leidde weer tot versterking van de oude, op beheersing gerichte leiderschapstijlen. Zo werd de cirkel gesloten: het proces bestendigde zich zelf en veranderingen werden afgeweerd.

Eigenlijk zou men kunnen zeggen dat de studie van Argyris hem tot een „wiser but a sadder man” heeft gemaakt. In zijn conclusies wijst hij erop hoe bang de mensen zijn om vrijuit te spreken over intermenselijke zaken en hun gevoelens te laten meespreken. Dit leidt z.i. tot de veronderstelling dat zelfs in de meest productieve organisaties van de wereld ook het meeste „verborgen bederf” schuilt. Hij spreekt over de grote moeite die functionarissen hebben om hun gedrag te veranderen. Het woord gedrag komt ons overigens in dit verband bevreemdend voor. Wij geloven dat een gedragsverandering niet voldoende is om tot organisatie-ontwikkeling te komen. Het gaat veeleer om een mentaliteitsverandering en juist daarom is de overgang van XA naar YB een kwestie van opvoeding en wellicht zelfs een kwestie van generaties.

Toch geloven wij dat Argyris met dit gedragswetenschappelijke onderzoek goed werk heeft verricht. Hij heeft aangetoond dat, afgezien van welke economische orde dan ook, het samenwerken van mensen in organisatorisch verband grote problemen schept. Het gaat erom hoe al die mensen in dat verband samenwerken om zo goed mogelijk tot ontplooiing en tot zelfverwezenlijking te komen. Hij heeft ons geleerd dat wij er niet komen met voorschriften over medezeggenschap en zelfbestuur in ondernemingen, maar dat goede menselijke verhoudingen van binnen uit moeten groeien. Aan het slot gebruikt hij dan ook de volgende wijze woorden:

„De uitdaging van organisatie-ontwikkeling houdt verband met, maakt wellicht deel uit van, de grondslagen voor het ontwikkelen van een nieuwe kwaliteit van het bestaan. Daarbij zal men de mogelijkheden die in de mens schuilen niet alleen in woorden moeten eerbiedigen, maar zal men er ook van moeten uitgaan dat zij voortdurend worden verwezenlijkt binnen syste-

men die de menselijke waardigheid kunnen waarmaken”.

De vertaling van het boek door M. de Jong laat te wensen over, ook al bevesten wij dat een werk als dit zich niet altijd even gemakkelijk laat vertalen. Een uitvoerige bibliografie en een zakenregister besluiten het boek.

P. van Zuuren

1) *The human side of enterprise*, McGraw Hill Book Company, New York, 1960. Dit boek is in het Nederlands vertaald als *De menselijke kant van het ondernemen*, Samsom, Alphen aan den Rijn, 1974.

Annual reports on consumer policy in OECD-member countries, OECD, Parijs, 1974, 107 blz., \$ 4,25.

Rapport van het OECD Committee on Consumer Policy over ontwikkelingen op het terrein van het consumentenbeleid op basis van de jaaroverzichten van de gedelegeerden der lidstaten.

M. D. Intriligator en D. A. Kendrick: Frontiers of quantitative economics. Contributions to economic analysis, Deel II, Elsevier, Noord-Holland, Amsterdam, 1974, 580 blz., f. 120.

Het boek bevat een aantal papers, van de American Winter Meetings van de Econometric Society, gehouden in Toronto in december 1972. Het boek valt in drie delen uiteen: 1. economische methodologie en economische theorie; 2. economische technieken; 3. de kwantitatieve benaderingen van de traditionele vraagstukken in de economie. In het eerste deel wordt onder meer aandacht besteed aan het bestaan van evenwicht op markten, wanneer er sprake is van onzekerheid, en een mechanisme voor verspreiding van informatie. In het tweede deel komt de eindige exacte steekproefverdelingstheorie aan de orde en worden er problemen besproken, die optreden bij regressie op tijdreeksen, die verschillende vertragingen bevatten. In het derde deel worden resultaten gegeven van recent schatten van investeringsfuncties en hun invloed op de investeringstheorie. Tevens worden er toepassingen gegeven van econometrische technieken bij een onderzoek in de gezondheidszorg en worden er enige deterministische dynamische planningmodellen gegeven voor een multisectorbedrijf.

B. S. Duran en P. L. Odell: Cluster analysis. A survey. Lecture Notes in Economics and Mathematical Systems, Springer-Verlag, Berlijn, Heidelberg, New York, 1974, 136 blz., DM 18.

De laatste dertig jaar is er veel onderzoek verricht op het gebied van de clusteranalyse. Dit boekje tracht de ont-

wikkelingen op dit gebied weer te geven. Het probleem van het „clusteren” is het zo optimaal mogelijk opdelen van bijv. n objecten in m elkaar uitsluitende deelgroepen, opdat er van een zekere mate van homogeniteit binnen de deelgroepen sprake is. Het boek besteedt aandacht aan de aspecten van het cluster-probleem en bespreekt enige technieken, bijv. de cluster-methoden, die gebaseerd zijn op een Euclidische afstandsfunctie. Ook wordt er een clustermethode besproken, waarbij alle mogelijke clusters worden uitgevoerd. Nu wordt die cluster gekozen, die een maximale waarde voor de bij het clusteren gehanteerde doelstellingsfunctie op-

levert. Deze methode is alleen mogelijk wanneer n en m klein zijn. Met behulp van mathematische programmeringstechnieken, die ook in het boek worden besproken, kan het aantal handelingen worden gereduceerd. Tot slot wordt er aandacht besteed aan de statistische benadering van het clusteren. Achterin het boek is een uitgebreide lijst met referenties opgenomen.

Dr. Ir. T. de Vries: Het klinisch-chemisch laboratorium in economisch perspectief. H. E. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1974, 268 blz., f. 28,50.

In dit boek staan de snel stijgende kosten van de laboratoriumverrich-

tingen centraal. Het boek begint met het geven van een kort historisch overzicht van de gang van zaken, die leidde tot het ontstaan van tarieven in de klinische chemie in ons land en geeft een overzicht van de bestaande tarieven. Verder wordt er aandacht geschonken aan de produktie van het ziekenhuislaboratorium en de factoren, die hierop invloed hebben. Ook wordt er een indicatie gegeven van de kosten van het laboratoriumonderzoek in de volksgezondheid en worden er enige factoren genoemd, die deze kosten kunnen beïnvloeden. In hoofdstuk 5 wordt een model geformuleerd voor het maken van een keuze betreffende de

10 de rijksoverheid vraagt

financieel-economisch medewerkers (mnl./vrl.) vac. nr. 5-1291/0936

voor het Ministerie van Sociale Zaken
t.b.v. de Centrale Afdeling Financiële Zaken

Taak: behandelen van vraagstukken op het terrein van de Openbare Financiën. Dit houdt o.m. in beoordelen van en adviseren over beleidsvoorstellen van (bedrijfs-) economische en budgettaire aard; verrichten van financieel-economische studies, waarbij toepassing van moderne technieken en systemen (prestatiebegroting, kosten-batenanalyses e.d.); deelnemen aan werkgroepen.

Vereist: doctoraal examen economie. Zo mogelijk ambtelijke ervaring op financieel-economisch gebied.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 3937,- per maand.

medewerker economische beleidsaspecten (mnl./vrl.)

vac. nr. 5-1355/0936

voor het Ministerie van Volksgezondheid en Milieuhygiëne
t.b.v. het Directoraat-Generaal voor de Milieuhygiëne, Staforgaan Externe Coördinatie en Beleidsanalyse

Taak: inbreng bij analyse en uitwerking van financieel-economische beleidsinstrumenten in het algemeen en bij financiële en economische aspecten van de wetten op milieuhygiënisch terrein, in het bijzonder economische waardering van de bestrijdingskosten van c.q. schade door milieuverontreiniging; hieruit een bijdrage leveren tot waar mogelijk kwantificering van geïntegreerde beleidsanalyse c.q. beleidsplanning op milieuhygiënisch terrein. Betrokkenheid bij de uitwerking, in teamverband, van de sociaal-economische consequenties van milieuhygiënische beleidsmaatregelen en van de terugkoppeling van de sociaal-economische gevolgen op mogelijke beleidsalternatieven. Participatie in commissiewerk en overleg in nationaal en internationaal kader met betrekking tot bovengenoemde activiteiten.

Vereist: doctoraal examen economie.

Standplaats: Leidschendam.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 3937,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturnummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

De salarissen zijn exclusief $7\frac{1}{2}$ % vakantie-uitkering en een toeslag van max. f 45,- per maand.

apparatuur in een klinisch-chemisch laboratorium. Verder wordt er aandacht besteed aan de kostenminimalisatie in de klinische chemie en worden enige aspecten van het gecentraliseerde laboratorium gegeven, zoals bijv. samenwerking met ziekenhuizen, dienstverlening enz. Tot slot wordt nagegaan wat de mogelijke invloed is van een tariefstelling op de efficiency van het laboratorium. De resultaten van de in deze studie ontwikkelde gedachtengangen laten zien, dat een kwantitatieve benadering van bepaalde delen van het ziekenhuis, zowel op micro- als op macro-niveau aanleiding kan zijn tot

het overwegen van kostenbesparende, structurele wijzigingen.

Dr. C. van Dam en Drs. P. W. Moerland: Beslissen. Kluwer BV, Deventer, 1974, 181 blz., f. 20,—.

Bevat een twintigtal beschouwingen op het terrein van de bedrijfs- en bestuurskunde, ingedeeld in drie onderdelen:

1. de individuele besluitvorm (W. H. Somermeyer, J. Hartog, C. A. J. Vlek, C. van Dam);
2. bedrijfseconomische beslissingen (J. Heijnsdijk, A. I. Diepenhorst, P. W. Moerland, J. van Helleman, J. Bunt,

J. H. J. P. Tettero, T. J. Terpstra, J. Piebenga, P. G. M. Hesseling);
3. sociaal-economische en bestuurlijke beslissingen (W. Thomassen, L. H. Klaassen, A. C. P. Verster, G. H. Scholten, L. Koopmans, K. P. Vishmaharma, J. Mannoury, J. Tinbergen, A. Kleyn).

Mr. A. K. P. Jongasma en Prof. Dr. H. J. W. Klein Wassink: Compendium van de vennootschapsbelasting. Kluwer BV, Deventer, 1974, 143 blz., f. 19,50.

Overdruk van het onderdeel 6.3 van het *Handboek voor de accountant-administratieconsulent*.

De Faculteit der Economische Wetenschappen

vraagt, in het kader van de Avondopleiding, een

wetenschappelijk medewerk(st)er

voor de halve werktijd.

De hoofdtak zal bestaan uit het geven van onderwijs in de micro-economie in de propaedeutische fase. De overige taken, waaronder de onderzoekstaak, zullen in overleg met de vakgroep micro-economie vastgesteld worden.

Vereisten:

- doctoraalexamen economie of econometrie
- specifieke belangstelling voor de micro-economie, bijv. blijkend uit afstudeerrichting en/of publikaties.

Onderwijservaring strekt tot aanbeveling.

Inlichtingen kunt u inwinnen bij drs. R. K. Knaack, Jodenbreestraat 23, kamer 3160, tel. 020 - 525 4236.

Uw sollicitatie kunt u richten aan de Voorzitter van de Benoemingscommissie, prof. dr. A. Pais, Jodenbreestraat 23, kamer 3165, Amsterdam onder nummer 361K

Universiteit van Amsterdam

